

es-Semîn el-Halebî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti*

Mehmet Nafi Arslan**

Öz

el-Halebî, Halep'te doğmuş ve Mısır'a yerleşip oradaki meşhur âlimlerden ders alarak yetişmiş bir âlimdir. Mısır'da İbn Tolun ve İmam Şâfi'î camilerinde kıraat ve nahiv dersleri okutmuş, kadılığa niyâbet etmiş, nahiv, sarf, belağât, tefsir ve kıraat ilimlerinde döneminin meşhur âlimleri arasına girmiştir. Bu çalışma onun hayatını ve ilmî yönünü ayrıntılı olarak ortaya koymayı ve böylece onu ilim dünyasına daha iyi tanıtmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Semîn el-Halebî, Mısır, nahiv, sarf.

The Life and the Scholarship of as-Samîn al-Halabî

Abstract

Al-Halebi was born in Aleppo and settled in Egypt. He took lessons from famous scholars there. He taught qiraah and nahiv lessons in mosques Ibn Tolun and Imam Shafi'i in Egypt. He worked as vice-judge. Became famous scholar in Arabic syntax, morphology, commentary of Quran and qiraah. This study aims to elaborate his life and his scientific direction and thus to better introduce him to the world of science.

Keywords: as-Samîn al-Halabî, Egypt, syntax, morphology.

* Bu makale, "es-Semîn el-Halebî'nin ed-Durru'l-masûn Adlı Eserinde Merfûât İle İlgili Tartışmalar" başlıklı doktora tezimizden oluşturulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Siirt/ Türkiye, m.nafiarslan@hotmail.com

Giriş

Hicrî VIII. yüzyılda Irak'ın Moğol, Endülüs'ün ise Haçlıların istilası altında olması nedeniyle şark ve garptaki âlimlerin ilmi faaliyetlerini yürütecekleri en güvenli yer, Memlük toprakları idi. Bu nedenle Mısır o dönemde, âlimlerin akın ettiği bir ilim merkezi haline gelmişti. Memlüklerin devlet adamları da ilim adamlarına gerekli destekleri vermişler ve yeni medreseler inşa etmişlerdi. İlimle bizzat ilgilenen Memlük sultanlarının da ilmî canlılığın sağlanmasında etkileri olmuştu. Yaşanan ilmî canlılığın bir sonucu olarak bu dönemde birçok ilim dalında önemli şahsiyetler yetişmiştir. Örneğin dil ilimleri ile ilgili bu dönemde İbnü'n-Nehhâs el-Halebî (ö. 698/1299), İbn Manzûr (ö. 711/1311), İbn Ümmi Kâsım (ö. 749/1348), İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), İbn 'Akîl (ö. 769/1367) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) gibi meşhur şahsiyetlerin olduğu görülmektedir. O dönemde Mısır'da yetişen ve dil ilimlerinde adından söz ettiren âlimlerin biri de es-Semîn el-Halebî'di.

1. Hayatı

1.1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nisbesi

Tarih kitaplarının ittifakı ile es-Semîn el-Halebî'nin adı Ahmed, babasının adı Yusuf'tur. Ancak sıra dedesi ve sonraki atalarına geldiğinde kaynakların birbirinden farklı isimler zikrettikleri görülmektedir:

Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim b. Muhammed;¹

Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim;²

Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Mesud;³

Ahmed b. Yusuf b. Muhammed;⁴

- 1 Ahmed b. Alî b. Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdulmu'id Dân, I-VI, Meclisu Dâireti'l-ma'ârifî'l-'usmâniyye, Hindistan 1392/1972, I, 402; Ebu'l-mehâsin Cemaluddîn Yusuf b. Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kahire*, nşr. Vizâretu's-sakâfe ve'l-İrşâdî'l-kavmî, Dâru'l-kutub, I-XVI, Mısır tsz X, 321; es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 402; Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî (ö. 945), *Tabakâtu'l-müfessirin*, thk. Komisyon, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, I-II, Beyrut 1403/1983, I, 101; İsmâil b. Muhammed Emin b. Mîr Selîm el-Bâbânî, *Hediyetu'l-'ârifîn esmâu'l-müellifîn âsâru'l-musannifîn*, I-II, İstanbul 1951, I, 111; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, Mektebetu'l-musennâ-Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, I-XIII, Beyrut tsz, II, 211.
- 2 Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2002, I, 274; Muhammed b. Ali b. Hasan b. Hamza el-Hüseynî (ö. 765/1364), *Zuyûlu'l-'iber fî haberi men ğabar*, thk. Ebû Hâcîr Muhammed es-Sa'id b. Besyûnî Za'lûl, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 1405/1985, IV, 170.
- 3 Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser, I-III, Mektebetu İbn Teymiye, tsz, I, 152.
- 4 Ahmed b. Ali el-Makrîzî (ö. 845/1442), *es-Sulûk li-Ma'rifeti'd-duveli ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, I-VIII, Beyrut 1418/1997, IV, 224;

Ahmed b. Yusuf b. Muhammed veya b. Abdiddâim.⁵

Yukarıda verilen isimlere bakıldığında kaynakların çoğunun onun ve atalarının ismini Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim b. Muhammed olarak kaydettikleri görülmektedir. Ancak İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve el-Makrîzî (ö. 845/1442) dedesi olarak Abduddâim ismine yer vermezken,⁶ İbn Kâdi Şühbe (ö. 851/1448) ve İbnu'l-İmâd (ö. 1089/1679) onun dedesinin Muhammed olduğunu ancak Abdüddâim diyenlerin de olduğunu belirtmişlerdir.⁷

ed-Durru'l-masûn'u tahkik eden Ahmed Muhammed el-Harrât, esere yazdığı mukaddimede onun ve atalarının ismini Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Mesud olarak vermektedir. Bu isimler, yukarıda sayılanlar arasında üçüncü sırada yer alan ve İbnu'l-Cezerî'nin belirttiği isimdir. el-Harrât, bu isimleri *ed-Durru'l-masûn*'un el yazması nüshasında el-Halebî'nin kendi yazısından tespit ettiğini söyler.⁸ el-Harrât'ın bu tespiti diğer çağdaş araştırmacılar tarafından da kabul görmüştür.⁹ el-Halebî'nin bir başka eseri *el-İkdu'n-nadîd*'in muhakkiklerinden Abdullah b. Ğazây el-Berrâk da hem Türkiye hem de Mısır'da bulunduğu söz konusu eserin nüshalarının mukaddimesinde el-Halebî'nin isminin bu şekilde yazıldığını belirtir.¹⁰ Hem *ed-Durru'l-masûn*'un müellif nüshasında hem de el-Halebî'nin diğer eserlerinin mukaddimesinde isminin İbnu'l-Cezerî'nin belirttiği şekilde tespit edilmiş olması nedeniyle biz de bu ismin doğru olduğu kanaatindeyiz. el-Halebî'nin dedesi olarak Abduddâim isminin geçmesinin sebebi, muh-

Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehabî (ö. 1398), *et-Tefsir ve'l-müfessirun*, nşr. Mektebetü vehbiyye, I-III, Kahire tsz. II, 321.

5 Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdi Şühbe (ö. 851/1448), *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, thk. el-Hâfız Abdülâlîm Hân, 'Âlemu'l-kutub, I-IV, Beyrut 1407, III, 18; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâût, Dâru İbn Kesîr, I-XI, Beyrut 1406/1986, VIII, 307.

6 İbnu'l-Cezerî, *age.*, I, 152; el-Makrîzî, *age.*, IV, 224.

7 Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer İbn Kâdi Şühbe (ö. 851), *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, thk. el-Hâfız Abdülâlîm Hân, 'Âlemu'l-kutub, Beyrut 1407, III, 18; Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd el-'Akrî (ö. 1089), *Şezerâtu'z-zehab fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâût, Dâru İbn'i-Kesîr, Beyrut-Şâm, 1406/1986, VIII, 307.

8 es-Semîn el-Halebî (ö. 756/1355), *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, I-XI, Dâru'l-kalem, Şam 1432/2011, I, 13.

9 Renâ Hâdî Sâlih el-Âlûsî, *'İlelu'ta'biri'l-Kur'ânî 'inde's-Semîn el-Halebî fî Kitâbihi ed-Durri'l-masûn*, Yüksek Lisans Tezi, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye Külliyyetu'l-âdâb, Bağdat 1428/2007, s. 4; Bessâm Rıdvân 'Ulyân, Menhecû's-Semîn el-Halebî fî tevcihi'l-kıraati fî tefsîrihi ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn, *Mecelletu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyyeti li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, C. 20; Sayı: 2; 2012, s. 43; Muhammed Abdulfettâh el-Hatîb, *Beyne's-sinâ'ati'n-nahviyye ve'l-ma'nâ 'inde's-Semîn el-Halebî fî kitâbihi ed-Durri'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, Dâru'l-basâir, Kahire 2011, s. 24.

10 Abdullah b. Ğazây el-Barrâk, *el-İkdu'n-nadîd fî Şerhi'l-kasid (Dirâse ve tahkik min evveli bâbi'l-vakf 'alâ evâhiri'l-kelim ilâ nihâyeti bâbi yââti'z-zevâid)*, Yüksek Lisans Tezi, Câmi'ati Ummi'l-Kurâ Külliyyetu'd-dâveti ve usûli'd-dîn, Mekke 1423, s. 40.

temelen, Abdulfettah el-Hatîb'in belirttiği gibi, onunla aynı dönemde yaşayan ve "Nâzırü'l-ceyş" olarak bilinen Muhammed b. Yusuf b. Ahmed b. Abdüddâim el-Halebî ile (ö. 778/1377) karıştırılmış olmasıdır.¹¹

Müellifimizin künyesi Ebu'l-'Abbâs,¹² nisbesi el-Halebî,¹³ lakapları ise Şihâbuddîn ve es-Semîn'dir.¹⁴ Kendisine neden Şihâbuddin lakabının verildiği hakkında kaynaklarda bir kayda rastlanamamış, müellif daha çok es-Semîn el-Halebî ismiyle meşhur olmuştur.¹⁵ Onun neden ve ne zaman es-Semîn olarak anılmaya başlandığı ile ilgili kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mısır'a yerleşmeden önce, Halep'te bulunduğu dönemde ve iri yapılı olduğu için ona bu ismin verilmiş olabileceği ileri sürülmüştür.¹⁶ *Şezerâtu 'z-Zeheb*¹⁷ ve onun dışındaki bazı tabakat kitaplarında müellifin lakabı "İbnu's-Semîn" şeklinde geçmiştir.¹⁸ Ancak bu lakabın doğru olmadığı ifade edilmiş ve İbnu's-Semîn Ahmed b. Ali el-Bağdâdî el-Halebî (ö. 614/1217-18) ile karıştırılmış olabileceği belirtilmiştir.¹⁹

1.2. Doğum Yeri ve Tarihi

es-Semîn el-Halebî Halep'te doğmuştur.²⁰ Doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak hayatını ele alan bazı çağdaş araştırmacılar onun doğum tarihi ile ilgili bazı tahminler yürütmüşlerdir. *es-Semîn el-Halebî ve Ğarîbu'l-Kur 'ân'ındaki Metodu* isimli bir makale kaleme alan Şükrü Arslan, el-Halebî'nin Ebû Hayyân ile olan beraberliğinden istifade ederek bir tahminde bulunmanın mümkün olduğunu ifade edip şunları söylemektedir:

"Ebû Hayyan 679/1281 yılında memleketi olan Gırnata'dan ayrılıp Mısır dahil pek çok yer dolaşarak, ders aldıktan sonra tekrar Mısır'a gelip yerleşmiştir. 698/1298 yılında hocası Ebâ Ca'fer en-Nehhâs'ın (ö. 698/1299) ölümü üzerine onun yerini almıştır. Buna göre Ebû Hayyân'ın memleketinden ayrılışı ile hocasının yerine müderris olması arasında on sekiz yıllık bir süre vardır. Eğer es-

11 el-Hatîb, *age.*, s. 24.

12 İbnu'l-Cezerî, *age.*, I, 152, el-Makrîzî, *age.*, IV, 224.

13 İbn Kâdi Şuhbe, *age.*, III, 18; es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 402; ed-Dâvûdî, *age.*, I, 101.

14 İbn Hacer, *age.*, I, 402; İbn Tağrıberdî, *age.*, X, 321.

15 İbnu'l-Cezerî *age.*, I, 152; Hacı Halîfe Mustafâ b. Abdillâh Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657); *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-fünûn*, nşr. Mektebetu'l-müsennâ, Bağdat 1941, I, 81; İbn Tağrıberdî, *age.*, X, 321; ez-Ziriklî, *age.*, I, 274.

16 el-Halebî, *age.*, I, 13; Abdülaziz Hatif, "Semîn el-Halebî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 492.

17 İbnu'l-'Îmâd, *age.*, VIII, 307.

18 İbn Kâdi Şuhbe, *age.*, III, 18; es-Safedî, *A'yânu'l-'asr*, I, 442; İbnu Tağrıberdî, *age.*, X, 321; İsmail Paşa el-Bâbânî, *age.*, I, 111; el-Hüseynî, *age.*, IV, 170.

19 el-Halebî, *age.*, I, 13-14; Hatif, *ag. mad.*, XXXV, 492; el-Hatîb, *age.*, s. 24.

20 Kâmil Selmân el-Cebbûr, *Mu'cemu'l-udebâ mine'l-'asri'l-câhilî hattâ seneti 2002*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 1424/2003, I, 310.

Semîn, Ebû Hayyân müderris olduktan (hicrî 698) sonra ona intisab etmiş olsa ve o zaman 15-20 yaşlarında bulunmuş olsa yaklaşık olarak 678 tarihinde doğmuş olabilir”.²¹

el-Halebî'nin kıraat ilmi ile ilgili eseri *el- 'İkdu'n-nadîd fî şerhi'l-Kasîd*'in muhakkiki Eymen Rüşdî Süveyd de es-Safedî'nin (ö. 764/1363) el-Halebî hakkında kullandığı; “وتوفي بالقاهرة في سنة ست وخمسين وسبع مئة كهلاً” (el-Halebî) 756 yılında *da kühûlet çağında Kahire'de vefat etti*” cümlesinde geçen كهلاً (kühûlet) kelimesinden hareketle şöyle bir tahminde bulunmaktadır:

“كهـ kelimesi otuz yaşını aşmış yaklaşık olarak elli bir yıla kadar yaşayanlar için kullanılan bir tabirdir. el-Halebî'nin en eski hocası İbnu's-Sâîğ'in (ö. 725/1324) vefatına baktığımızda onun hicrî 725 yılında vefat ettiğini görmekteyiz. Muhtemelen hocası vefat ettiğinde yaşı yirmi civarında idi. Çünkü ancak o yaşta döneminin Mısır'daki kıraat şeyhinden kıraat dersi almaya güç yetirebilir. Böylece onun yaşadığı süre yaklaşık elli yıl olmaktadır. Bu yaş kühûlet kapsamına dahil bir süredir. Buna binaen denebilir ki es-Semîn el-Halebî hicrî 705 yılı civarında doğmuştur.”²²

el-Halebî'nin doğumu ile ilgili yapılan yukarıdaki tahminleri değerlendirdiğimizde, Ebû Hayyân ile birlikteliğine dayalı yapılan ve onun hicri 698 yılında müderris olduğu tarih baz alınan tahminin isabetli olması zayıf bir ihtimaldir. Çünkü Ebû Hayyân 698 yılında Mısır'da ders vermeye başlar başlamaz el-Halebî'nin ona intisap ettiğini söylemek için hiç bir delilimiz yoktur. Müderris olmasından uzun yıllar sonra da ona intisap etmiş olabilir. Kühûlet lafzına binaen yapılan tahmine gelince; kühûlet tabiri sözlükte;

- a) otuz yaşını aşanlar için,
- b) otuz ile kırk arasında yaşayanlar;
- c) otuz üç yaşından elli yaşına kadar yaşayanlar;
- d) otuz dört yaşından elli bir yaşına kadar yaşayanlar ve
- e) elli yaşına ulaşanlar için kullanılabilir.²³

Kühûlet tanımında öne çıkan ortalama yaş görüldüğü gibi elli, elli birdir. es-Semîn el-Halebî'nin vefat tarihi olan hicrî 756'dan bu rakamı çıkardığımızda so-

21 Şükrü Arslan, “es-Semîn el-Halebî ve Ğarîbu'l-Kur'ân'ındaki Metodu-I”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, s. 115-116.

22 es-Semîn el-Halebî, *el- 'İkdu'n-nedîd fî şerhi'l-Kasîd*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Dâru nûri'l-mektebât, I-II, Cidde 1422/2001, I, 77-78.

23 Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, nşr. el-Mektebetu'l- 'ilmiyye, I-XV, Beyrut 1399/1979, IV, 213; İbn Manzûr, *age.*, XI, 600; Ebu'l-feyz Muhammed Murtaza ez-Zebîdî (ö. (ö. 1205/1791), *Tâcu'l- 'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-Hidâye tsz. XXX, 360.

nuç hicrî 705-706 olmaktadır. Bu tahmin daha güçlü bir delile dayandığı için isabetli olması muhtemel olmakla birlikte şunu da ifade etmeliyiz ki, onun kühûlet yaşında vefat ettiğini es-Safedî dışında hiçbir tarihçinin zikrettiğine şahit olamadık. Başka tarihçiler tarafından da kühûlet lafzı zikredilmiş olsaydı kanaatimizce bu tarih onun doğum tarihi olarak kuvvetle muhtemel olabilirdi. Buna binaen onun hicrî yedinci yüzyılının sonu veya sekizinci yüzyılın başlarında doğduğunu söylemek daha uygundur.

1.3. Seyahatleri

es-Semîn el-Halebî'nin hayatını incelediğimizde onun ilim elde etmek amacıyla, diğer âlimler gibi, çeşitli seyahatlerde bulunduğunu görmekteyiz. Onun, memleketi Halep'ten ayrılıp Kahire'ye gelmesini, ilim elde etmek amacıyla gerçekleştirdiği ilk seyahat saymamız mümkündür. Çünkü her ne kadar onun Moğol saldırısı nedeniyle Halep'ten ayrıldığı tahmini yürütülmüşse de, Ebû Hayyân başta olmak üzere diğer hocalarının da birçoğunun Kahire'de bulunması, onun özellikle ilim maksadıyla oraya gittiğini kanıtlamaktadır. Giriş bölümünde zikredildiği gibi, yaşadığı dönemde Irak'ın Moğol; Endülüs'ün ise Haçlıların istilasına altında olması nedeniyle şark ve garptaki âlimlerin ilmi faaliyetlerini yürütecekleri en güvenli yer Mısır olmuştu. Dolayısı ile Moğol baskısının onu memleketinden ayrılmaya ittiğini kabul etsek bile, onun özellikle orada bulunan âlimlerden istifade etmek amacıyla Mısır'ı tercih ettiği kanaatindeyiz. Sebebi ne olursa olsun, el-Halebî'nin hayatını ele alan bütün tarih kitapları, onun Halep'ten Kahire'ye gitmesinde hemfikirdir. Ancak maalesef kaynaklar onun Kahire'ye geliş tarihini karanlıkta bırakmışlardır. Bu konuda bizi aydınlatacak hiçbir veriye ulaşamıyoruz. Ancak onun oradaki en eski hocası İbnu's-Sâîğ, hicrî 725 tarihinde vefat ettiğine göre el-Halebî'nin, söz konusu tarihten önce Kahire'ye gitmiş olması gerektiğini söyleyebiliyoruz.

İlim tahsil etmek amacıyla müellifimizin bir de İskenderiye'ye seyahat ettiğini görmekteyiz. Ne yazık ki onun bu seyahati hakkında da yeteri kadar bilgiye sahip değiliz. Sadece İbnu'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) onun hakkında kullandığı; *“İskenderiye'de Ahmed b. Muhmmad b. İbrahim el-Aşşâb'tan kıraat vecihlerini öğrendi”*²⁴ cümlesinden İskenderiye'de kıraat ilmini tahsil etmek için bulunduğunu öğrenebiliyoruz. Mezkur hocasının hicrî 736'da vefat ettiğine dayanarak onun İskenderiye seyahatinin söz konusu tarihten önce olması gerektiği sonucuna varıyoruz.²⁵

Yukarıda zikrettiğimiz seyahatler dışında el-Halebî'nin eserleri vasıtasıyla kendi sözlerinden onun iki seyahatinden daha haberdar oluyoruz. Bu seyahatlerden birini Filistin'e yapmıştır. *‘Umdetu'l-huffâz* isimli eserinin (ك ل م) maddesi

24 İbnu'l-Cezerî, *age.*, I, 152.

25 el-Halebî, *el-lkdu'n-nadîd fî şerhi'l-kasîd*, I, 86.

altında yer verdiği, *عَنْ مَوَاضِعِهِ* “*Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar.*” ayeti üzerine yaptığı açıklamada, bu seyahatine değinmektedir. Zira o bu ayette geçen *يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ* “*kelimeleri tahrif etmek*”ten maksat, birilerine göre lafzî tahrif olup Tevrat’ın kelimelerinin başka kelimeler ile tebdil edilip değiştirilmesidir. Bazılarına göre tahrif mana ile ilgili olup kelimelerin asıl amacından başka şeylere hamledilmesidir. el-Halebî, birinci görüşe şöyle itiraz edildiğini belirtir: Tevrat dünyanın çeşitli ülkelerinde yayılmış durumda iken onun lafızlarının değiştirileceğine nasıl inanılabilir? Medine’deki Yahudilerin Tevrat’ı tahrif ettiklerini farz etmek bile, insanların çoğu nasıl onlara muvafakat etmiş ve tahrifte nasıl ittifak edilmiştir? Bu sözlerden sonra el-Halebî şöyle diyerek söz konusu seyahatine değinmektedir:

“Bu soruya hocam Burhânuddîn el-Ca‘berî (ö. 732/1332)’den naklettiğim bir cevap vardır. Ben bu itirazı Harem’de, Halil İbrahim’in Haremindedir (Filistin’in el-Halil kenti), bir cemaatin huzurunda zikrettim. el-Ca‘berî bana, hocalarından bazılarının bu soruya şöyle cevap verdiklerini söyledi: Yahudiler Medine ve çevresinde münhasır idiler. Tevrat da sadece onlar tarafından biliniyordu. Bu nedenle onlar, meşhur kıssada zikredildiği üzere, gönderilecek Peygamber’i beklemek için Şam’a intikal etmişlerdi. “Yahudiler dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış olmalarından dolayı Tevrat da onlar ile birlikte çeşitli yerlere intişar etmişti” sözü gerçek dışıdır. Eğer bir yerde Yahudiler bulunmuş ise de bu ikamet değil, seyahat dolayısıyladır.”²⁶

Müellifimiz seyahatinin ayrıntılarına değinmemiş olsa da, biz onun Filistin’e el-Ca‘berî’nin ilminden istifade etmek için gittiğini tahmin edebiliyoruz. Zira müellifimiz, kıraat ilmi ile çok ilgilenmektedir ve el-Ca‘berî, ileride el-Halebî’nin hocaları kısmında ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere, o dönemde Filistin’de kıraat dersleri veren ve kıraatle ilgili birçok eser yazan, bu ilmin o dönemdeki zirve isimlerinden biridir. Ayrıca el-Ca‘berî’nin yine el-Halebî’nin ilgilendiği alan olan Arap dili ile ilgili hem nazım hem nesir türünden sayıları yüzü geçen eseri bulunmaktadır.²⁷

el-Halebî’nin yine aynı eserde kullandığı; “Dimyat’a seyahat ettiğim günlerde oranın salih hocalarından biri bana anlattı. Ben orada “Şatâ” denilen yerde şehitlerin kabirlerini ziyaret ettim.”²⁸ sözlerinden müellifimizin bir başka seyahatte bulunduğunu ve bu seyahati Dimyat’a gerçekleştirdiğini öğrenmekteyiz.

26 el-Halebî, ‘*Umdetu’l-huffâz fi tefsiri eşrefi’l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûn es-Sûd, Dâru’l-kutubîl-‘ilmiyye, I-IV, Beyrut 1417/1996, III, 421; a.mlf. *el-İkdu’n-nadîd fi şerhi’l-kasîd*, I, 86.

27 Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi’t-turâsi’l-‘Arabî, I-XIV, Beyrut 1408/1988, XIV, 184; ez-Ziriklî, *age.*, I, 55.

28 el-Halebî, ‘*Umdetu’l-huffâz*, II, 299; a.mlf., *el-İkdu’n-nadîd fi şerhi’l-kasîd*, I, 86.

el-Halebî'nin bunlar dışında bir seyahati olup olmadığı hakkında kesin bir yargıda bulunmak mümkün görünmemektedir. Zira tarih kitaplarında onun Filitin'in el-Halil kentine ve Dimyat'a yaptığı seyahatlerden de hiç söz edilmemektedir. Bu seyahatlerden eserlerinde konu arasında yeri geldiği için kendisi söz etmektedir. Binaenaleyh tarih kitaplarının karanlıkta bıraktığı ve kendisinin de yeri gelmediği için eserlerinde söz etmediği başka seyahatlerinin olması da mümkündür.

1.4. Üstlendiği Görevler

el-Halebî'nin icra ettiği görevler arasında ilk sırada Kahire'de bulunan İbn Tolun Camii kıraat ve nahiv müderrisliği gelmektedir.²⁹

Tarih kitaplarının bize aktardığı üzere el-Halebî'nin bir başka görevi, Kahire İmam Şafii Camii müderrisliğidir. Müellifimiz bu Camii'de de nahiv ve kıraat dersleri vermiştir.³⁰ Onun zikredilen iki görev yerinden hangisine ne zaman başladığı ve bu görevleri ne kadar sürdürüp oralardan ne zaman ayrıldığı kayıt altına alınmamıştır.

Yukarıda el-Halebî'nin zikredilen her iki görevinin öğretim faaliyetlerine yönelik olduğunu görmekteyiz. Bu görevler dışında onun Memlükler devleti adli teşkilatında da görev aldığı aktarılmaktadır. Zira onun Kahire'de kadılığa niyâbet ettiğini, hayatını ele alan tarihçilerin hemen hepsinden okumak mümkündür.³¹

el-Halebî'nin icra ettiği görevlerden biri de evkâf nâzırlığıdır. Nâzıru'l-ahbâs diğer adıyla evkaf nâzırlığı, daha çok Memlük sultanlarının kurmuş olduğu vakıfların idaresiyle görevli bir kurumdur.³² Müellifimizin bu kurumun başına getirildiği tarihçilerin hemen hepsi tarafından ifade edilmiştir.³³ Ancak ne yazık ki onun bu göreviyle ilgili olarak, kimin tarafından atandığı, ne kadar süre kaldığı vb. birçok husus karanlıkta kalmıştır.

Özetlenecek olursa el-Halebî'nin hayatı boyunca, İbn Tolun ve İmam Şafii Camileri müderrisliği, kadı nâibliği ve evkaf nâzırlığı gibi görevleri icra ettiği görülmektedir. Bu görevlerine bakarak onun yaşadığı toplumda saygın bir yeri olduğu, kamuda mühim görevler üstlendiği ve önemli bir âlim olarak hayat sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

29 el-Makrîzî, *age.*, IV, 424. İbn Kâdi Şuhbe, *age.*, III, 18; İbn Hacer, *age.*, I, 402.

30 es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 402; ed-Dâvûdî, *age.*, I, 102.

31 el-Makrîzî, *age.*, IV, 224; İbn Kâdi Şuhbe, *age.*, III, 18; İbn Hacer, *age.*, I, 402, es-Suyûtî, *age.*, I, 402.

32 Ali Osman Koçkuzu, “‘Aynî, Bedreddin”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 271.

33 İbn Hacer, *age.*, I, 402; es-Suyûtî, *age.*, I, 402; İbnu'l-İmâd, *age.*, VIII, 307.

1.5. Vefatı

el-Makrîzî (ö. 845/1442), es-Semîn el-Halebî'nin 10 Cemâziyelâhir 756 (22 Haziran 1355) tarihinde Kahire'de vefat ettiğini kaydeder.³⁴ Vefat yerinin Kahire olduğu ve hicrî 756 yılında vefat ettiği konusunda tarihçiler ittifak etmektedir.³⁵ Ancak vefat ettiği ay konusunda farklı bilgiler verilmektedir. İbn Kâdi Şühbe (ö. 851/1448), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve ed-Davûdî (ö. 945/1539 [?]) onun Cemâziyelâhir ayında vefat ettiğini belirttikten sonra bir rivayete göre, Şâban ayında vefat ettiğinin de söylendiğini belirtirler.³⁶ İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429) onun Şâban ayının sonlarında vefat ettiğini kaydeder.³⁷ es-Suyûtî (ö. 911/1505) *Buğyetu'l-vu'ât* isimli eserinde onun Cemâziyelâhir ayında vefat ettiğini söylerken³⁸ *Husnu'l-muhâdara* isimli eserinde ise Cemâziyelevvel ayında³⁹ vefat ettiğini belirtir. İbn Tağrıberdî (ö.874/1470) ve İbnu'l-İmâd (ö. 1089/1679) gibi tarihçiler de onun Cemâziyelâhir ayında vefat ettiğini yazarlar.⁴⁰

2. İlmî Şahsiyeti

2.1. Tahsili

el-Halebî, Halep'te doğup orada büyüdüğünden eğitim hayatı Halep'te başlamış olmalıdır. Ancak onun Halep'teki eğitim hayatı hakkında aydınlatıcı hiçbir bilgiye sahip değiliz. Muhtemelen o doğduğu yerde başladığı ilk öğreniminden sonra ilmini arttırmak için ve memleketindeki Moğol baskısının da etkisiyle, o dönemde Memlüklerin başkenti ve ilim adamlarının toplandığı merkez olan Kahire'ye yerleşmiş olmalıdır.

el-Halebî Kahire'de ilim çevrelerini dolaşarak çeşitli hocalardan ders aldı.⁴¹ En çok nahiv, kıraat, tefsir ve hadis ilimleriyle ilgilendi. Bu dersleri dönemin alanında en meşhur hocalarından aldı. Tahsil hayatının sonunda ilgilendiği ilimlerde, özellikle nahiv ve kıraat alanında döneminin en meşhur âlimleri arasına girdi.⁴²

34 el-Makrîzî, *age.*, IV, 224.

35 İbn Tağrıberdî, *age.*, X, 321; İbn Hacer, *age.*, I, 403; es-Suyûtî, *age.*, I, 402; İbnu'l-İmâd, *age.*, VIII, 307; ed-Dâvûdî, *age.*, I, 102.

36 İbn Kâdi Şühbe, *age.*, III, 19. İbn Hacer, *age.*, I, 403. ed-Davûdî, *age.*, I, 101.

37 İbnu'l-Cezerî, *age.*, I, 152.

38 es-Suyûtî, *age.*, I, 402.

39 es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-'Arabîyye, I-II, Mısır 1387/1967, I, 537.

40 İbn Tağrıberdî, *age.*, X, 321; İbnu'l-İmâd, *age.*, VIII, 307.

41 Hatîf, *age.*, XXXVI, 492.

42 İbn Hacer, *age.*, I, 403; es-Suyûtî, *age.*, I, 536.

2.2. Hocaları

Kaynaklar el-Halebî'den söz ederken hocaları arasında çok az sayıda isim zikrederler. Ancak biz onun daha fazla hocadan ders almış olması gerektiğini düşünüyoruz. Zira döneminin özellikle dil ilimlerinde önemli bir âlimi olmuş bir şahsiyetin, sadece birkaç hocadan ders almakla yetinmesi uzak bir ihtimaldir. Kadim âlimlerimizin ilim tahsil etme geleneklerine baktığımızda da onun sadece birkaç hocadan ders almış olma ihtimalinin zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü söz konusu âlimlerin hayatına baktığımızda, büyük ekseriyetinin bir merkezde birkaç hoca ile yetinmeyerek birçok ilim merkezini dolaşıp yüzlerce âlimden ders almış olduklarını görmekteyiz. el-Halebî'nin hocası Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344)'nin çeşitli ilim merkezlerini dolaşarak ders aldığı hoca sayısının yaklaşık dört yüz elli civarında⁴³ olduğunu belirtirsek, her halde, ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır. Muhtemelen, el-Halebî ile ilgili birçok hususta olduğu gibi, bu husus da tarih tarafından kaydedilmeyerek karanlıkta bırakılmıştır. Büyük bir ihtimal ile tarih kitapları, onun alanında en meşhur üç-beş hocasını zikrederek diğerlerini ihmal etmiştir. Kaynaklarda zikredilen hocaları ise, şunlardır:

2.2.1. Takiyuddîn es-Sâîğ (ö. 725/1324)

Tam adı et-Takiyyu's-Sâîğ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdulhâlık el-Mısırî'dir.⁴⁴ Hicrî 636 yılında doğdu. Dönemin meşhur kıraat hocalarından kıraat dersleri aldı ve bu ilmin önemli âlimleri arasına girdi.⁴⁵

Kaynaklarda ifade edildiğine göre o, yaşadığı dönemde dirayet ve rivayet yönünden kıraat ilminde çok bilgili olduğundan talebeler kıraat dersi almak için dört bir yandan ona geliyordu. Bu nedenle kendisine şeyhu'l-kurrâ⁴⁶, hâtemu meşayih'i-l-kurrâ gibi lakaplar verilmişti.⁴⁷ Hicrî 725 yılının safer ayında Mısır'da doksan dört yaşında iken vefat etti.⁴⁸

el-Halebî'nin hayatını ele alan kaynaklar ittifakla onun Takiyuddîn es-Sâîğ'den kıraat dersi aldığını ifade etmektedirler.⁴⁹

43 Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *el-Bedru 'l-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni 'l-tâsi'*, nşr. Dâru'l-ma'rife, I-II, Beyrut tsz. II, 288; Kehhâle, *age.*, XII, 130; Mahmut Kafes, *Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-muhît İsimli Teşfirindeki Metodu*, Doktora Tezi, SÜSBE, s. 23; Vecihi Uzunoğlu, *el-Bahru'l-muhît'in Filolojik Açıdan İncelenmesi*, Doktora Tezi, DEÜSBE, s. 65.

44 es-Suyûtî, *age.*, I, 508.

45 es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, II, 104.

46 es-Suyûtî, *age.*, I, 508; es-Safedî, *age.*, II, 103.

47 es-Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, thk. Hamdi Demirdağ, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1425/2004, I, 343

48 es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 508

49 es-Suyûtî, *age.*, I, 536-537; İbn Hacer, *age.*, I, 403; İbnu'l-İmâd, *age.*, VIII, 307.

2.2.2. ed-Debâbîsî (ö. 729/1329)

Tam adı Yûnus b. İbrâhâm b. Abdulkavî b. Kâsım b. Dâvud el-Kinânî el-'Askalânî'dir. ed-Debâbîsî olarak da anılmaktadır.⁵⁰ Yaklaşık hicrî 635 yılında Kahire'de doğdu.⁵¹ Hadis ilminde asrının en meşhur âlimlerinden olup *Mu'cem*'i vardır.⁵² Bu *Mu'cem*'in birinci cildi İbn Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449) hatırla yazılmıştır.⁵³ Kaynaklar ed-Debâbîsî'den Mısır diyarının müsnedi olarak söz etmektedir.⁵⁴ Öğrencileri arasında birçok önemli âlimin ismi sayılmaktadır.⁵⁵ ed-Debâbîsî, Cemâziyelevvel ayının başlarında 729 yılında vefat etti.⁵⁶ es-Safedî, onun öğrencisi olduğunu ve ondan icazet aldığını ifade etmektedir.⁵⁷ el-Halebî de hadis ilmini, ed-Debâbîsî'den tahsil etmiştir.⁵⁸

2.2.3. el-Ca'berî (ö. 732/1332)

Hicrî 640 tarihinde Ca'ber'de doğdu. Bağdat ve Dımaşk'ta bulunduktan sonra Filistin'in el-Halîl kentine gitti. Orada kırk yıl boyunca talebe yetiştirdi. Arap dili, aruz ve kıraat alanında yazdığı eserlerin sayısı yüzlerle ifade edilmektedir. Kaleme aldığı bu eserlerin bazıları nesir türünde iken bazıları manzumdur. *Kenzu'l-me'ânî fi şerhi Hirzi'l-emânî, Nüzhetu'l-barara fi'l-kıraati'l-'aşere; Manzûmetu'l-efhâm ve'l-isâbe fi'l-mesâlihi'l-kitâbe, el-Îcâz fi'l-elğâz* vb. eserler teliflerinden bazılarıdır. 5 Ramazan 736 tarihinde 92 yaşında el-Halîl'de vefat etti.⁵⁹

el-Halebî'nin seyahatlerinden söz ederken değindiğimiz üzere, onun bu hocasından tarih kitapları söz etmemiş, '*Umdetu'l-huffâz* adlı eserinde müellifimizin kendisi, hocası olarak el-Ca'berî'nin adını zikretmiştir.⁶⁰

2.2.4. el-'Aşşâb (ö. 736/1355)

Tam adı Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Yusuf el-Murâdî el-Kurtubî olup el-'Aşşâb lakabıyla meşhur olmuştur. Hicrî 649 yılında doğmuştur.⁶¹ Kurtubalı olup bir müddet Tunus'ta kaldıktan sonra İskederiye'ye yerleş-

50 Abdülvehhâb b. Alî es-Subkî (ö. 771/1370), *Mu'cemu's-şuyûh*, thk. Beşşâr 'Avvâd vd., Dâru'l-ğarbi'l-İslami, 2004, I, 523; ez-Ziriklî, *age.*, VIII, 260.

51 es-Safedî, *A'yânu'l-'asr ve a'yânu'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd ve diğerleri, tkd. Mâzin Abdulkadir el-Mübârek, Dâru'l-fikri'l-mu'âsir/Dâru'l-fikr, I-V, Beyrut/Dımaşk 1418/1998, V, 678.

52 es-Subkî, *age.*, I, 524.

53 ez-Ziriklî, *age.*, VIII, 260.

54 es-Safedî, *A'yânu'l-'asr*, V, 675; a.mlf., *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XXIX, 173.

55 İbn Hacer, *age.*, VI, 259.

56 es-Safedî, *A'yânu'l-'asr*, V, 678.

57 es-Safedî, *age.*, V, 678.

58 ed-Dâvûdî, *age.*, I, 101-102; İbnu'l-'Îmâd, *age.*, VIII, 307; İbn Hacer, *age.*, I, 402; el-Hüseynî, *age.*, IV, 170.

59 İbnu'l-Esir, *age.*, XIV, 184-185; ez-Ziriklî, *age.*, I, 55-56; Kehhâle, *age.*, I, 69.

60 bkz. s. 5-6.

61 es-Safedî, *el-Vâfi*, VII, 209; İbn Hacer, *age.*, I, 286.

miştir.⁶² En çok kıraat ilmindeki yetkinliğiyle meşhur olmuş⁶³, hadis ve nahiv alanında adından söz ettirmiştir.⁶⁴ O, tefsir âlimi olarak da temayüz etmiş⁶⁵ ve İbn ‘Atiyye (ö. 541/1147) ve ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)’nin tefsirlerini mezceden bir tefsir kaleme almıştır.⁶⁶ Onun, me‘ânî ve beyân ile ilgili birer eser daha kaleme aldığı tarih kitaplarında kaydedilmektedir.⁶⁷ Mukrî (kıraat âlimi), fakih, edîb ve muhaddis olarak ilim dünyasında meşhur olan el-‘Aşşâb, hicrî 736 yılının Rebûlevvel ayında İskenderiye’de vefat etmiştir.⁶⁸ el-Halebî, ondan kıraat ilmini tahsil etmek için İskenderiye’ye gitmiş ve ondan bazı kıraat vecihlerini öğrenmiştir.⁶⁹

2.2.5. Ebû Hayyân (ö. 745/1344)

Adı Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî’dir. Hicrî 654 yılında Gırnata’da Matahşar denilen yerde doğmuştur.⁷⁰ İlk tahsiline doğduğu yer olan Gırnata’da başlayan Ebû Hayyân, devrinin meşhur hocalarından Arapça dersleri aldı.⁷¹ Sarf, nahiv, dil, tefsir, hadis, kelam ve usûl-i fıkıh ilimlerinde kendisini çok iyi yetiştirdi. Özellikle nahiv ilminde kendinden söz ettiren Ebû Hayyân, 674 (1275) yılından itibaren, hocaları henüz hayatta iken, Arapça’da talebe yetiştirmeye başladı.⁷²

Hicrî 677 yılında bilgisini arttırmak için Endülüs’ten doğuya göç etti. Bazı hocaları ile yaşadığı anlaşmazlıkların da onun doğuya göç etmesinde etkili olduğu söylenmektedir. Önce Kuzey Afrika’ya giden Ebû Hayyân, oradan İskenderiye, Kahire, Mekke, Medine, Dımaşk ve Bağdat şehirlerine gitti. Dolaştığı bu merkezlerde ders aldığı hocalarının sayısı 450’yi aştı.⁷³ Ebû Hayyân ilim merkezlerini dolaştıktan sonra Mısır’a döndü. Burada hocası İbnu’n-Nahhâs’tan uzun süre nahiv dersleri aldı.⁷⁴ İbnu’n-Nahhâs’ın 698’de vefat etmesi üzerine onun

62 İbn Hacer, *age.*, I, 286; ez-Ziriklî, *age.*, I, 223.

63 İbnu’l-Cezerî, *age.*, I, 100.

64 el-Makrîzî, *age.*, III, 207; İbn Hacer, *age.*, I, 286;

65 Kehhâle, *age.*, II, 62.

66 Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yahya et-Tilimsânî (ö. 1041), *Ezhâru’r-riyâd fî ahbârî’l-Kâdî ‘İyâz*, thk. Mustafa es-Sakâ ve diğerleri, Matbaatü lecneti’t-telif ve’t-tercemeti ve’n-neşr, I-V, Kahire 1358/1939, III, 76.

67 İbnu’l-Cezerî, *age.*, I, 100; ez-Ziriklî, *age.*, I, 224.

68 el-Makrîzî, *age.*, III, 207.

69 İbnu’l-Cezerî, *age.*, I, 152; Hatîf, *ag. mad.*, XXXVI, 492.

70 Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed el-Makkarî (ö. 1041/1631), *Nefhu’-tîb min ğusni’l-Endelüs er-ratîb*, thk. İhsân Abbâs, Dâru sâdir, I-V, Beyrut 1997, II, 538, es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 280.

71 İbnu’l-‘İmâd, *age.*, VIII, 251-252; Uzunoğlu, *age.*, s. 34-35.

72 Kehhâle, *age.*, XII, 130; Mahmut Kafes, “Ebû Hayyân el-Endelüsî”, *DİA*, İstanbul 1994. X, 152; Uzunoğlu, *age.*, s. 34-35.

73 es-Safedî, *age.*, V, 325-335; eş-Şevkânî, *el-Bedru’-tâli*, II, 288; Kehhâle, *age.*, XII, 130.

74 el-Kutubî, *Fevâtu’l-vefeyât*, IV, 72.

yerine geçerek müderrislik yapmaya başladı. Kahire'nin değişik medreselerinde ders veren Ebû Hayyân, el-Hakîm Camii'nde nahiv, el-Kubbetu'l-Mansûriyye ve İbn Tolun Camii'nde tefsir, el-Akmer Camii'nde kıraat dersleri okuttu. Daha sonra el-Kubbetu'l-Mansûriyye'de meşîhatu'l-hadîs (Hadis kürsüsü başkanlığı) görevine getirildi. Hayatının sonuna kadar çeşitli ilimlerde müderrislik yapan Ebû Hayyân'ın yetiştirdiği birçok âlim arasında Takiyuddîn es-Subkî (ö. 744/1343), Tâcuddîn es-Subkî (ö. 771/1370), Cemâleddin el-İsnevî (ö. 772/1371), Selâhad-dîn es-Safedî (ö. 764/1363), Bahâuddîn İbn 'Akîl, es-Sefâkûsî (ö. 742/1341), Sirâceddin el-Bulkînî (ö. 805/1403), el-Bâbertî (ö. 786/1384) vb. âlimler bulunmaktadır.⁷⁵ “Emîrû'l-mü'minîn fi'n-nahv”⁷⁶, “Hüccetü'l-'Arab”⁷⁷ gibi takdir ifadeleriyle anılan Ebû Hayyân her anını ilim ile geçirdiği bir ömürden sonra⁷⁸ 28 Safer 745'te (11 Temmuz 1344) Kahire'de vefat etti ve Sûfiyye Mezarlığına defnedildi.⁷⁹

Tarihin bize sunduğu verilere dayanarak el-Halebî'nin hocaları arasında en uzun süre ders aldığı ve ilmî şahsiyeti üzerinde en fazla etkili olan hocasının Ebû Hayyân olduğunu söylemek mümkündür. Zira İbn Hacer, es-Suyûtî ve İbnu'l-'İmâd gibi âlimler, el-Halebî'den söz ederken; *“لازم أبا حيان إلى أن فاقه”* “Akranlarını geçinceye kadar Ebû Hayyân'dan ders almaya devam etti” diyerek ondan uzun süre ders aldığına işaret ederler.⁸⁰ İbnu'l-Cezerî de aynı konuda *“قرأ على أبي حيان وسمع كثيرا منه”* “Ebû Hayyân'dan kıraat dersi aldı ve ondan çok (hadis) dinledi.” ifadesini kullanarak aynı gerçeğe işaret eder.⁸¹ *ed-Durru'l-masûn*'un kaynakları arasında Ebû Hayyân'ın ilk sırada gelmesi de, el-Halebî'nin ilim dünyasında onun çok önemli bir yerde durduğunu gösterir. Ayrıca el-Halebî, hocaları dahil diğer âlimlerden söz ederken veya onlardan alıntı yaparken genellikle sarahaten onların ismini zikreder. Ancak Ebû Hayyân'dan söz ettiğinde asla onun ismini zikretmez, bunun yerine *قال الشيخ* tabirini kullanır ki bu da ona duyduğu derin saygının ve ilmî şahsiyeti üzerindeki önemli etkisinin bir delilidir.

75 Kehhâle, *age.*, XII, 130; Uzunoğlu, *age.*, s. 38-75.

76 es-Safedî, *A'yânu'l-'asr*, V, 325.

77 el-Makkarî, *age.*, VII, 537.

78 el-Makkarî, *age.*, VII, 537.

79 Kehhâle, *age.*, XII, 130. Ebû Hayyân'ın hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. es-Safedî, *A'yânu'l-'asr*, V, 327-353; İbnu'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-nihâye*, II, 285-286; Hadîce el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, Mektebetu'n-nahda, Bağdat 1966, s. 101-261. Mahmut Kafes, *Ebû Hayyân'ın Hayatı ve el-Bahru'l-muhît İsimli Tefsirindeki Metodu*, Doktora Tezi, SÜSBE, Konya 1994, s. 41-80; Vecih Uzunoğlu, *el-Bahru'l-muhît'in Filolojik Açından İncelemesi*, s. 75-117.

80 İbn Hacer, *ed-Durru'l-kâmine.*, I, 402; es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 402, İbnu'l-'İmâd, *age.*, VIII, 307.

81 İbnu'l-Cezerî, *age.*, I, 152

2.2.6. İbnu's-Serrâc (ö. 749)

Adı Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Nemîr b. Serrâc olup İbnu's-Serrâc olarak tanınmıştır.⁸² Yaklaşık olarak Hicrî 670 tarihinde doğduğu söylenmektedir.⁸³ Kıraat ilmini el-Mekîn Ebû Muhammed Abdullah b. Mansûr el-Esmer (ö. 692) ve Ali b. Zahîr b. Şihâb el-Kiffî (ö. 689/1290)'den tahsil etti. Kitâbet ilmini Kâtib İbnu'ş-Şîrâzî (ö. ?)'den aldı. Hadis ilmini de tahsil edip bu ilmi Şâmiye bnt. el-Bekrî (ö.685)'den tahsil etti. Kıraat ilmiyle ilgili telif edilen *eş-Şâtibiyye*'yi Sibte b. Ziyâde'den (ö. ?) rivayet etti.⁸⁴ Özellikle kıraat ve kitâbet ile ilgilenip bu alanlarda çok ilerledi.⁸⁵ Tabakat kitaplarında kendisinden kıraat ilmini okuyan birçok âlimin adının zikredildiği İbnu's-Serrâc, Kahire'de o tarihlerde birçok kişinin ölmesine neden olan taun nedeniyle, hicrî 749 yılında vefat etti.⁸⁶

Kıraat ilmindeki bilgisi ve yetiştirdiği talebeler ile öne çıkan İbnu's-Serrâc'dan müellifimiz el-Halebî de kıraat alanında istifade etmiştir.⁸⁷ Ancak hayatını ele alan tabakat kitapları ve günümüzde onunla ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar onun hocaları arasında İbnu's-Serrâc ismini zikretmemişlerdir. el-Halebî'nin İbnu's-Serrâc'tan kıraat ilmini tahsil ettiği İbnu'l-Cezerî ve İbn Hacer'in açıklamalarından tespit edilmiştir. Onlar da el-Halebî'nin hayatını anlatırken onun hocası olarak İbnu's-Serrâc ismine yer vermemişler, İbnu's-Serrâc'ı anlatırken öğrencileri arasında el-Halebî'yi zikretmişlerdir. İbnu's-Serrâc ile aynı dönemde ve aynı yerde yaşayan ve kıraat ilmi ile çok ilgilenen el-Halebî'nin mezkûr ilimde çok ileri olan böyle bir âlimden istifade etmemiş olması, bize göre, çok uzak bir ihtimaldir. Bu da el-Halebî'nin istifade ettiği hocaların zikredildiği sayıda olmadığını, daha fazla hocadan istifade ettiğini ancak bu hocaların tarih tarafından kaydedilmediğini güçlü bir şekilde kanıtlamaktadır.

2.3. Talebeleri

Biyografya kitaplarının el-Halebî ile ilgili en çok karanlıkta bıraktıkları konu, onun talebeleri meselesidir. Hayatını ele alan kaynakların hiçbiri, onun talebeleri hakkında en küçük bir bilgiye yer vermemiştir. Oysa aynı kaynaklar, el-Halebî'nin üstlendiği görevler başlığında değindiğimiz gibi, onun Kahire'de çeşitli yerlerde dersler verdiğini ifade ederler. Özellikle nahiv ve kıraat ilminde döneminin zirve isimlerinden olduğu anlaşılan ve bu alanlarda günümüzde de değerini muhafaza eden eserler ortaya koyan el-Halebî, birçok talebe yetiştirmiş olmalıdır. Ancak ne yazık ki talebelerinden hiçbirinden söz edilmemiştir.

82 es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 508.

83 İbn Hacer, *age.*, V, 502.

84 İbnu'l-Cezerî, *age.*, II, 256.

85 İbnu'l-İmâd, *age.*, VIII, 262.

86 İbnu'l-Cezerî, *age.*, II, 256.; es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 508; a.mlf., *el-Buğye*, I, 235.

87 İbn Hacer, *age.*, V, 502; İbnu'l-Cezerî, *age.*, II, 256.

ed-Durru'l-masûn'un Dârü'l-kutubi'l-İlmiyye tarafından yapılan 1414/1994 tarihli baskısının muhakkikleri, esere yazdıkları mukaddimede el-Halebî'nin öğrencisi olarak Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ömer b. Kudâme el-Makdisî (ö. 740/1340) ismine yer vermişlerdir. Onlar bu ismi İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *ed-Dureru'l-kâmine*'sinden tespit ettiklerini ifade ederler. Bu tespiti Kudâme el-Makdisî'nin talebelerini sayarken İbn Hacer'in; *وسمع من ابن عبد الدائم "İbn 'Abdiddâim'den hadis dinledi"* ifadesine⁸⁸ dayandırmışlardır.⁸⁹ Ancak biz araştırmalarımız neticesinde bunu teyit eden bir delile rastlayamadık. Aksine bütün işaretler bunun çok zor bir ihtimal olduğunu göstermektedir. Şöyle ki;

es-Semîn el-Halebî'nin ataları arasında Abduddâim adında birisinin olup olmadığı tartışma konusu olduğunu belirtmiş ve tercih edilen görüşe göre ataları arasında bu isimde birinin olmadığını ifade etmiştik. Dolayısıyla o İbn 'Abdiddâim olarak değil, es-Semîn el-Halebî olarak meşhur olmuştur.⁹⁰

Kaynaklarda Kudâme el-Makdisî'nin İbn 'Abdiddâim'den hadis ilminde istifade ettiği kaydedilmektedir.⁹¹ Müellifimiz el-Halebî ise, hadis ilmini tahsil etmekle birlikte daha çok tefsir, nahiv ve kıraat alanında meşhur olmuş, bu alanlarda ders verdiği belirtilmiş ve kaleme aldığı eserler genel olarak bu alanlar ile ilgili olmuştur. Dolayısıyla el-Makdisî'nin söz konusu edilen hocası müellifimiz değil de, muhtemelen dönemin hadis ilminde temayüz etmiş bir âlimi olan Ahmed b. Abduddâim b. Ni'met el-Makdisî (ö. 668/1269-1270)'dir.⁹² İbn 'Abdiddâim ve el-Makdisî'nin her ikisi Nablûs'ta doğmuş ve her ikisi Dımaşk'a göç ederek orada vefat etmişlerdir.⁹³ Kaynaklarda her iki âlimin de Mısır'a gittiği ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Müellifimiz ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ders verme faaliyetlerinin neredeyse tamamını Mısır'da yürütmüştür.

2.4. Hakkında Söylenenler

es-Semîn el-Halebî *ed-Durru'l-masûn* başta olmak üzere filoloji ve islamî ilimlerde ortaya koyduğu eserler ile temayüz etmiş bir âlim olarak dikkatleri çekmiş, ilim dünyasında kendisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. es-Sehâvî (ö. 902/1497), onun büyük bir nahiv âlimi ve mukrî olduğunu söyledikten sonra el-İsnevî (ö. 772/1370) ve başkalarının da onu methettiklerini söyler.⁹⁴ el-İsnevî, el-Halebî'yi şu sözlerle övmektedir:

88 İbn Hacer, *age.*, I, 290.

89 el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, I, 9.

90 İbnu'l-Cezerî, *age.*, I, 152; el-Makrîzî, *age.*, IV, 224.

91 es-Safedî, *el-Vâfi*, VII, 235; es-Subkî, *age.*, I, 117; İbn Hacer, *age.*, I, 290.

92 es-Subkî, *age.*, I, 118.

93 es-Subkî, *age.*, I, 117; ez-Ziriklî, *age.*, I, 145.

94 Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Vecîzu'l-kelâm fî zeyli 'alâ düveli'l-İslâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf-İsâm Fâris el-Harastânî-Ahmed el-Hutaymî, Müessesetu'r-risâle, I-IV, Beyrut tsz. I, 83.

“O, nahiv, tefsir ve kıraat ilimlerinde üstündü ve fakih idi. Usûl ilminde de söz sahibi idi. İbn Tolun ve İmam Şafi‘î camilerinde kıraat-ı seb‘a dersleri vermiş, Kahire’de kadılığa niyabet etmiş ve evkâf nâzırlığı gibi görevleri üstlenmiştir.”⁹⁵

el-İsnevî müellifimiz hakkında bu sözleri serdederken İbnu’l-Cezerî (ö. 833/1429), özellikle onun hocaları ve eserlerine vurgu yaparak şu değerlendirmeyi yapar: “O büyük bir âlimdir. Ebû Hayyân’dan ders okumuş ve ondan çok hadis almıştır. İskenderiye’de Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-‘Aşşâb’tan kıraat vecihlerini öğrenmiştir. Çok değerli bir tefsir ve çok büyük bir İ‘râbu’l-Kur‘ân telif etmiştir. Şâtibiyye’ye öyle bir şerh yazmıştır ki, benzeri görülmemiştir.”⁹⁶

el-Makrîzî (ö. 845/1442) onun nahiv ve kıraat âlimi ve fakih olduğunu söyledikten sonra şu ifadelerde bulunur: “Telif ettiği Kur‘ân tefsirinde o kadar geniş açıklamalarda bulundu ki bu tefsir, yirmi cilde ulaştı. O, ayrıca *İ‘râbu’l-Kur‘ân*’ı telif etti ve *et-Teshîl* ile *eş-Şâtibiyye* adlı eserleri şerhetti. O, fakih idi ve nahiv, tefsir ve kıraat ilimlerinde çok üstündü. Usûl ilminde de söz sahibiydi.”⁹⁷

İbn Kadi Şühbe (ö. 851/1448) onun üstlendiği görevleri ve telif ettiği eserleri vurgulayarak şöyle der: “Büyük âlim, nahiv âlimi ve fakih... İbn Tolun ve İmam Şafi‘î Camilerinde nahiv derslerini okutmuş, Kahire’de kadılığa niyabet etmiş ve vakıfların nâzırlığını yapmıştır. Çok değerli eserler telif etmiştir.”⁹⁸

İbn Hacer (ö. 852/1449) onu şöyle vasfeder: “el-Halebî nahivle ilgilenmiş ve onda çok maharetli olmuştur. Akranlarına üstün gelinceye kadar Ebû Hayyân’dan ders almaya devam etmiştir. *ed-Durru’l-masûn* olarak adlandırdığı *İ‘râbu’l-Kur‘ân*’ı, henüz hocası hayatta iken kaleme aldı. Eserde hocası ile birçok tartışmaya girdi ki bu tartışmaların çoğunda iyidir.”⁹⁹

İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) onun nahiv ve kıraat âlimi ve fakih olduğunu söyledikten sonra şöyle der: “İmam ve âlim bir şahsiyetti. Yıllar boyunca fetva vermiş, talebe yetiştirmiş ve kıraat dersleri vermiştir.”¹⁰⁰

Müellifimiz hakkında yapılan yorumlara bakıldığında onun ders aldığı hocalar, üstlendiği görevler, temâyüz ettiği ilim dalları ve telif ettiği eserler ile ilim çevrelerinin dikkatini çektiği ve bu konularda âlimlerin övgü dolu sözlerine mazhar olduğu anlaşılmaktadır.

95 Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-İsnevî (ö. 772/1370), *Tabakâtu’s-Şâfi‘iyye*, thk. Abdullah el-Cebbûrî, *Divânu’l-evkâf*, Bağdat 1391, II, 513.

96 İbnu’l-Cezerî, *age.*, I, 152.

97 el-Makrîzî, *age.*, IV, 224.

98 İbn Kâdi Şühbe, *age.*, III, 18.

99 İbn Hacer, *age.*, I, 402.

100 İbn Tağrıberdî, *age.*, X, 321.

2.5. Eserleri

Hakkında yazılanlara bakıldığında el-Halebî'nin hayatı süresince ilim elde etmek, çeşitli yerlerde dersler vermek ve eser telif etmekle ilgilendiği görülmektedir. Onun nahiv, tefsir, kıraat, fıkıh, fıkıh usulü, dil ve edebiyat gibi alanlarda zamanının otoritelerinden olduğu ve bu dallarda önemli eserler kaleme aldığı kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Kaleme aldığı eserlerden bazıları günümüzde mevcut iken bazıları ise, hâlâ kayıp durumdadır. Günümüze ulaşan eserlerinden bazıları tahkik edilerek ilim dünyasına kazandırılmışken, bazıları ise yazma halinde bulunmaktadır.

2.5.1. Mevcut Eserleri

2.5.1.1. ed-Durru'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn

ed-Durru'l-masûn, es-Semîn el-Halebî'nin telif ettiği eserler arasında günümüze ulaşanların en hacimli ve en önemli eseridir. el-Halebî, ed-Durru'l-masûn'u hocası Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) hayatta iken kaleme almıştır. Keşfu'z-zunûn'da, el-Halebî'nin, ed-Durru'l-masûn'u Recep ayının ortalarında hicri 734 yılında bitirdiği kaydedilmiştir.

Kur'ân ayetlerini nahiv, sarf, lügat, me'ânî ve beyân gibi beş ilim açısından açıklayan ve bu ilimlerde oldukça geniş açıklamalar ihtiva eden ed-Durru'l-masûn'u telif etme nedenini el-Halebî şu şekilde izah etmektedir: “İnsanların bu beş ilim hakkında söylediklerine muttali olunca şunu gördüm: Bazıları nahiv açısından uyarıda bulunmaya gerek olmayan, anlaşılması kolay olan şeyleri zikrediyorlar. Halbuki kapalı olan yönlere dikkat çekmek gerekir. Bazıları da problemleri kısa lafızlarla açıklayıp bununla yetiniyorlar. Bu nedenle söz konusu beş ilmi, her birini geniş bir şekilde ele almak suretiyle bir araya getirmeyi diledim.”¹⁰²

Eserin ilk dört cildini (el-Mâide Sûresi'nin sonuna kadar) Ahmed Muhammed el-Harrât, doktora çalışması kapsamında tahkik etmiş (1397/1977, Kahire Üniversitesi) daha sonra tümünün tahkikini tamamlayarak on bir cilt halinde (Dımaşk 1406-1415, 1986-1994) yayımlamıştır.¹⁰³

Eser, Alî Muhammed Mu'avvad, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Câd Mahlûf Câd, Zekeriya Abdulmecîd en-Nevtî ve Ahmed Muhammed Sayyûre'nin aralarında yer aldığı bir grup tarafından da tahkik edilerek Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye tarafından 6 cilt halinde basılmıştır. Bu baskıya Cemal Talabe de bir fihrist hazırlamış ve bu fihrist yedinci cilt olarak aynı yayınevi tarafından basılmıştır.

101 Şükrü Arslan, “es-Semîn el-Halebî ve Ğarîbu'l-Kur'ân'ındaki Metodu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 116-117.

102 el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn.*, I, 4.

103 Abdülaziz Hatif, “Semîn el-Halebî”, *DİA*, XXXVI, 493.

2.5.1.2. ‘Umdetu’l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi’l-Elfâz

ed-Durru’l-masûn’dan sonra el-Halebî’nin günümüze ulaşan eserleri arasında en meşhurdur. Eser, Garîbu’l-Kur’ân olarak tabir edilen “*Kur’ân-ı Kerîm’deki tek ve nadir olan, bilinmeyen, mübhem ve kapalı olan lafızların tefsir edilmesi*”¹⁰⁴ alanında kaleme alınmış ve bu alanın en hacimli eseri olarak nitelenmiştir.¹⁰⁵

Müellif, eserin başında onu kaleme almasındaki hedefini izah eder. Buna göre o, bu alanda daha önce yazılmış eserlere dikkat çekerek el-Herevî (ö. 401/1010) ile es-Sicistânî (ö. 330/941)’nin *Garîbu’l-Kur’ân*’ları ve er-Râğîb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)’nin *el-Müfredât*’ını zikreder. Bu eserlerin kısa olmaları nedeniyle tam olarak faydalı olamadıklarını belirten el-Halebî, er-Râğîb’in eserinin öncekilere nisbetle daha detaylı olduğunu ifade eder. Ancak, er-Râğîb’in eserinin de açıklanmasına şiddetle ihtiyaç duyulan bazı lafızlara değinmediğini, bunlara herhangi bir şekilde işarette de bulunmadığını ve bazen de Kur’ân’da bulunmayan veya sadece ileri seviyede şâz kıraatlerde geçen kelimelere yer verdiğini belirtmektedir. el-Halebî buna; *والله أخرجكم من بطن أمهاتكم* ve kıraatinde geçen *بطن* kelimesini örnek vermektedir. Bu ayetin kesinlikle bu şekilde okunmaması gerekmesine rağmen söz konusu kelimenin er-Râğîb’in eserinde bulunduğunu belirtir.¹⁰⁶

el-Halebî, ‘*Umdetu’l-huffâz*’ın mukkadimesinde, açıklanmasına şiddetli bir şekilde ihtiyaç duyulmasına rağmen er-Râğîb’in eserinde yer almayan kelimelerden de birkaç örnek verir. Mesela, onun belirttiğine göre,¹⁰⁷ *الغايط، الكالغ،*¹⁰⁸ *الزبانية،*¹⁰⁹ *الهوغ*¹¹⁰ ve *السرادق*¹¹¹ gibi kelimeler, önemli olmasına rağmen er-Râğîb’in eserinde yer almamıştır. O, bu örnekleri er-Râğîb’a karşı bir husumeti olduğu, ya da onda bir kusur bulma isteği olarak vermediğini ancak ‘azîm olan Kur’ân’ın bütün belâğatçıları acz içerisinde bıraktığını, dolayısıyla buna bir tenbîhte bulunmak ve bilgi vermek kastıyla bu örnekleri verdiğini belirtmektedir.¹¹²

Yukarıdaki nedenlerle birlikte el-Halebî, bazı müfessirlerin bir takım kelimelerin lügat anlamını aslında lügat ile ilgisi olmayan kinâye türü ıstılahlar ile açıklamalarını da ‘*Umdetu’l-huffâz*’ın yazılış sebebi olarak gösterir. O, *وَمَا جَعَلْنَا*

104 İsmail Cerrahoğlu, “Garîbu’l-Kur’ân”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 379.

105 Abdülaziz Hatif, “Semîn el-Halebî”, *DİA*, XXXVI, 493; Burhan Sümertaş, “Kavram Çalışmalarına Katkıları Açısından Belli Başlı Kur’ân Sözlükleri”, *DEÜİFD*, Sy. 36, s. 146.

106 el-Halebî, ‘*Umdetu’l-huffâz*, I, 38; Şükrü Arslan, *ag.mak* s. 118-119.

107 *سَدَّغُ الزَّبَانِيَةِ* (el-‘Alak, (96), 18).

108 *أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ* (el-Mâide, (5), 6).

109 *تَلْفَحُ وَجْوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالْحِوْنِ* (el-Müminün, (23), 104).

110 *إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا* (el-Me‘âric, (70), 19).

111 *إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا* “*Biz zâlimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır*” (el-Kehf, (18), 29).

112 el-Halebî, ‘*Umdetu’l-huffâz*, I, 38-39.

الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ “Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur’ân’da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık”¹¹³ ayetinde geçen الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ kelimesinin Ebû Cehil veya onun gayesi ya da görüşünün kısalığı ile tefsir edilmesini ve وَأَلْبَاقِيَاتِ الصَّالِحَاتِ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ تَوَابًا وَخَيْرٌ أَمْلًا “Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır”¹¹⁴ ayetinde geçen الْبَاقِيَاتِ الصَّالِحَاتِ kelimesinin سبحان الله، الحمد لله gibi kelimelerle açıklanmasını buna örnek olarak verir.¹¹⁵

Müellif, mukaddimesinde eserin yöntemine de dikkat çekerek şu ifadeleri kullanır: “Öncelikle (garib olan) kelimeyi zikreder ve anlamını tefsir ettim. Anlamı tefsir ederken onu destekleyen nazım veya nesir türünden bir şahit bulduğumda, anlamı tamamlamak üzere, ona da yer verdim. Eğer kelimenin tasrifinde bir takım kapalılıklar bulunuyor ise, Allah’ın izniyle, onları kolay anlaşılabilir ifadelerle açıkladım. Eğer müfessirler bir lafzı zikretmiş ve onları, daha önce zikrettiğim gibi, lügat yönünden ilgisiz şeylerle açıklamışlar ise, faydalı olması amacıyla onları da arz ettim.”¹¹⁶

Son olarak müellif, mukaddimedede eserin tertibini bizzat kendisi açıklayarak şöyle der: “Kelimeleri alfabetik sıraya göre düzenleyerek onların kökünü esas aldım ve zâid harfleri nazar-ı itibara almadım. Örneğin، انعمت kelimesini ararsan onu hemze babında değil nun (ن) bâbında bulursun. Yine نعتين ve نعتٍ gibi fiilleri ararsan onları nun (ن) bâbında değil ‘ayn (ع) bâbında bulursun. Ba (ب) ve lâm (ل) gibi cer harfleri ya da istifhâm hemzesi gibi tek harften ibaret olup bir anlama delalet eden kelimelerde ise, bâbın diğer kelimelerinden önce bunları verdim sonra harf sırasına göre bâbın diğer kelimelerini zikrettim.”¹¹⁷

Müellifimizin *Umdetu’l-huffâz*’ın mukaddimesinde eserin yazılış amacı, yöntemi ve tertibi gibi konuları geniş bir şekilde açıkladığı anlaşılmaktadır. Onun bu eserinde kelimelerin sarf, lügat ve tefsir açısından açıklamaları yanında kıraat farklılıklarına da değinilmekte, zaman zaman kelam ve fıkıh konularında da açıklamalar yapılmaktadır.¹¹⁸

Eserin farklı tarihlerde çeşitli baskıları yapılmıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla ilk baskısı Mahmûd ed-Da‘im’in tahkikiyle Dâru’s-seyyîd li’n-neşr tarafından İstanbul’da 1987 yılında yapılmıştır.¹¹⁹ Bir başka baskısı Muhammed Altun-cî’nin neşriyle, dört cilt halinde Beyrut’ta 1993 yılında yapılmıştır.¹²⁰ Eserin ha-

113 el-İsrâ, (17), 60.

114 el-Kehf, (18), 46.

115 el-Halebî, *age.*, I, 39, Şükrü Arslan, *ag.mak.*, 119.

116 el-Halebî, *Umdetu’l-huffâz*, I, 39

117 el-Halebî, *age.*, I, 39-40.

118 Hatif, *ag. mad.*, XXXVI, 493.

119 el-Halebî, *el-‘İkdu’n-nadîd.*, II, 1451.

120 Hatif, *ag. mad.*, XXXVI, 493.

berdar olduğumuz son baskısı ise, Muhammed Bâsıl ‘Uyûn es-Sûd’un tahkikiyle Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye tarafından Beyrut’da 1996 yılında dört cilt halinde basılmıştır.

2.5.1.3. el-‘İkdu’n-Nadîd fî Şerhi’l-Kasîd

Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî’nin (ö. 590/1194) *Hırzu’l-emânî ve vecchu’t-tehânî* isimli kırâat-i seb’aya dair manzum eserinin şerhidir. eş-Şâtîbî’nin bu manzum eseri kısaca *eş-Şâtîbiyye* olarak meşhur olduğundan el-Halebî’nin şerhi de kaynaklarda genellikle *Şerhu’ş-Şâtîbiyye* olarak geçmektedir.¹²¹ Ancak müellifimizin kendisi eserini *el-‘İkdu’n-Nadîd fî Şerhi’l-Kasîd* şeklinde isimlendirdiğini ifade etmektedir.¹²²

Müellifimiz esere yazdığı mukaddimede ilimlerin en faziletlisinin Allah’ın kitabının ilmi olduğunu ifade eder. Dolayısıyla onun lafızlarını takvim (düzgün kılma) etmek, zabt ve hıfzını muhafaza etmek, kıraat ve vecihlerini iyice öğrenmek ve manalarını anlamak gerektiğini belirtir. O, muhtasar veya mutavvel olarak eskiden beri kıraat alanında birçok kitabın yazıldığını ve bunlar arasında en iyisinin *Hırzu’l-emânî ve vecchu’t-tehânî* adlı manzum eser olduğunu söyler. Bu eserin birçok kişi tarafından şerhedildiğini ve bu şerhler arasında iki tanesinin çok iyi olduğunu ifade ettikten sonra sözlerine şöyle devam eder:

“(Hırzu’l-emânî’ye yazılmış şerhler arasında çok iyi olan iki şerh) Ebû Abdullah el-Fâsî (ö. 656/1258) ile Şihâbuddîn Ebû Şâmme (ö. 665/1267)’nin şerhleridir. Ancak, onlar da birçok önemli konuyu ihmal etmişler, bazen de birinin önem verdiği bir konuyu diğeri ihmal etmiştir. Bu nedenle, Allah’ın izniyle maksada kâfi gelecek şekilde bu kitabın şerhedilmesi gerektiğini anladım. Şerhte kapalı konuları açıp izah etmeye çalıştım. Aynı şekilde beyitleri i’râb etmeye, kıraatlerdeki müşkil noktaları tevcih etmeye, anlamı bilinmeyen kelimeleri tefsir etmeye, kitabın içerdiği bedî‘ ve beyân konularını açıklamaya çalıştım.”¹²³

el-Halebî yukarıdaki sözleriyle eserinde uyguladığı yöntemin de işaretlerini vermiştir. Eserin muhakkiki ise, müellifin yöntemini aşağıda verile altı madde ile izah etmektedir:

- 1- Beyitlerde geçen ve anlamı bilinmeyen kelimeleri açıklamaya önem vermesi;
- 2- Beyitleri, nahiv ekollerinin ihtilaflarını da kapsayacak biçimde detaylı olarak i’râb etmesi;

121 İbnü’l-‘Îmâd, *age.*, VIII, 307; İbn Hacer, *age.*, I, 403; es-Suyûtî, *Husnu’l-muhâdara*, I536-537; ez-Ziriklî, *age.*, I, 274.

122 el-Halebî, *el-‘İkdu’n-nadîd fî şerhi’l-kasîd (min evveli’l-kitâb ilâ evveli bâbi’l-fethi ve’l-imâle)*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Dâru nûri’l-mektebât, I-II, Cidde 1422/2001, II, 6.

123 el-Halebî, *age.*, II, 4-5.

- 3- Ayet, hadis, Arap kelamı ve şiiriyle istişhatta bulunması;
- 4- İ'râbı müşkil olan kıraatleri tevcîh etmesi (Nahiv kurallarına uygun i'râb şeklini belirtmesi);
- 5- *eş-Şâtibiyye*'nin en güzel şerhleri olan Ebû Şâmm'e'nin *İbrâzu'l-me'ânî* ile Ebû Abdullah el-Fâsî'nin *el-Âlâi'l-ferîde* isimli eserlerine dayanması ve gerektiği yerlerde onları eleştirmesi;
- 6- Geniş bir kaynak yelpazesinden faydalanması.¹²⁴

eş-Şâtibiyye üzerine önceden yazılmış şerhleri iyice tetkik edip bunlardaki eksiklikleri tespit ettikten sonra onu şerh etmeye karar veren el-Halebî'nin gayet kapsamlı ve değerli bir eser ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle olsa gerek âlimler ondan övgüyle söz etmiş, İbn Hacer İbn Hacer (ö. 852/1449) bu eser için “benzeri görülmemiştir” ifadesini kullanmıştır.¹²⁵

Eserin iki mahtût nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan biri Dâru'l-kutubî'l-Misriyye'de (nr. 44), diğeri de San'a'da el-Câmî'kebir'de (nr. 1566, 479 varak) bulunmaktadır.¹²⁶

el-İkdu'n-Nadîd'in başından “Feth ve imâle” konusuna kadar olan kısmı, Eymen Rüşdi Süveyd tarafından tahkik edilerek 1422/2001 yılında Cidde'de basılmıştır.

الفصح والإمالة بين اللفظين باب konusunun başından باب اللامات konusunun sonuna kadar olan kısmı Ahmet Ali Hayyân el-Harîsî tarafından; باب الوقف على أواخر الكلم konusunun başından باب ياءات الزوائد konusunun sonuna kadar olan bölümü Abdullah Ğazâ el-Barrâk tarafından ve فرش الحروف سورة البقرة bölümü, başından sonuna kadar olan kısmı Nâsır Su'ûd Hamûd el-Kasâmî tarafından h. 1424 yılında Ummu'l-Kurâ üniversitesinde yüksek lisans çalışması olarak tahkik edilmiştir.¹²⁷ Tespit edebildiğimiz kadar tahkik edilen bu bölümler henüz basılmamıştır.

2.5.1.4. el-Kavlu'l-Vecîz fî Ahkami'l-Kitâbi'l-'Azîz

Kaynaklar el-Halebî'nin bu eserinden kısaca “*Ahkâmu'l-Kur'ân*” diye söz ederler.¹²⁸ Ancak müellifin kendisi eserin önsözünde, onu *el-Kavlu'l-vecîz fî ahkâmi'l-Kitâbi'l-'Azîz* şeklinde isimlendirdiğini ifade etmektedir.¹²⁹

124 el-Halebî, *age.*, I, 116-117.

125 İbn Hacer, *age.*, I, 403.

126 Hatif, *ag. mad.*, XXXVI, 493.

127 Muhammed el-'Avvâcî, *er-Resâilu'l-letî temmet münâkaşatühâ bi Külliyyeti'd-Dav'eti ve Usûli'd-Dîn ilâ nihâyeti'l-'Âmi'd-Dirâsî 1430-1431 (Hicri)*, <http://vb.tafsir.net/tafsir22765/#.VrubMRiLTDc>, (10.02.2016).

128 İbn Hacer, *age.*, I, 403; ed-Davûdî, *age.*, I, 102; el-Halebî, ‘*Umdetu'l-huffâz*, I, 8.

129 Emîn b. ‘Âiş b. Sa'd el-Müzeynî, *el-Kavlu'l-vecîz fî ahkâmi'l-Kitâbi'l-'Azîz li's-Semîn el-Halebî min bidâyeti kelâmihî 'alâ Süreti Tâhâ ilâ nihâyeti kelâmihî 'ale'l-âyeti 14 min Süreti nefsihâ*, Mecelletü't-Tibyân li'd-dirâseti'l-Kur'âniyye, S.17, s. 119.

İsminden de anlaşıldığı gibi eser, ibâdat, muâmelât ve ukubatla ilgili ayetlerin tefsirini konu almaktadır. Müellif önsözde, Şafî mezhebiyle ilgili yetkin bir ahkâmü'l-Kur'ân kitabının olmadığını, bu nedenle söz konusu mezheple birlikte diğer mezhepleri de kapsayacak ve önceki ahkâmü'l-Kur'ân'a dair eserleri de ihtiva edecek, bunlara ek olarak genellikle ahkâmü'l-Kur'ân eserlerinde bulunmayan tefsir âlimlerinin de görüşlerine yer verecek ve böylece okuyucuyu başka bir esere ihtiyaç bırakmayacak bir kitap yazma hedefi ile bu çalışmayı kaleme aldığını söylemektedir.¹³⁰

Müellifin eseri yazma hedefini belirtirken işaret ettiği üzere, *el-Kavlü'l-vecîz*, sadece ahkâm ayetlerinin tefsiri ve fikhî hükümlerin açıklamasından ibaret değildir. Eserde, mütevâtir ve şâz kıraatler ile i'râb, sarf, kelimelerin lügat anlamları gibi filolojik konular da ele alınmaktadır.¹³¹ Bu nedenle eser, isminden anlaşılan anlamın aksine, veciz (özlü, kısa) bir eser değil gayet hacimli bir eserdir.

Müellif, eserin mukaddimesinde yöntemini şöyle izah eder: “Sahabe, tabiîn ve onları takip edenlerden oluşan selef-i sâlihînden ilk âlimlerin görüşlerini naklederek bu kitabı oluşturdum. Bu, ilm-i hilâf olarak bilinir ve ilimlerin en önemlilerindedir. Bir meseleyi ele alırken, ana kaynaklardan araştırarak sahih olsun veya gayr-ı sahih olsun, Şafî mezhebinin görüşlerini naklettim. ‘Azîz olan Kitâb’ın ilimlerinin en önemlilerinden olan nâsih ve mensûhu da zikrettim. Aynı şekilde ‘umûm-husûs, mutlak-mukayyed, mücmeml-mübeyyen ve zâhir-müevvel konularını da ele aldım. Çünkü bunlar âlimlerin sözlerinde çokça yer almaktadır. Bunların tanımlarını da bir mukaddimede zikredeceğim.”¹³²

Müellifimiz eserini, “Kitâbu't-tahâre”, “Kitâbu's-salât”, “Kitâbu'z-zekât” vb. adlarla fikhî kitapları sistemine göre düzenlenmemiş, mushaftaki tertibe göre ayetleri ele alıp açıklamalarda bulunmuştur.

Eserin müellif hattıyla yazılmış bir nüshasının Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye'de (nr. 261)¹³³ olduğu belirtilirken sonu eksik bir nüshasının da Ezher Kütüphanesinde olduğu belirtilmektedir.¹³⁴

el-Kavlü'l-vecîz'in çeşitli bölümleri, yüksek lisans ve doktora çalışmaları kapsamında tahkik edilmiştir. Kitabın başından el-Bakara Sûresi'nin 105. ayetine kadar olan kısmı Abdurrahim el-Kâvuş tarafından 1431 yılında, el-Bakara Sûresi'nin 106. ayetinden 162. ayetine kadar olan bölümü Abdullah b. 'Îd b. Ramîs es-Sâ'idî el-Harbî tarafından 1430 yılında; Aynı sûrenin 163. ayetinden 179. aye-

130 el-Müzeynî, *age.*, s. 121.

131 el-Müzeynî, *age.*, s. 123.

132 el-Müzeynî, *age.*, s. 122.

133 el-Halebî, *el-'İkdu'n-nadîd*, I, 97; Abdülaziz Hatif, “Semîn el-Halebî”, *DİA*, XXXVI, 493.

134 Abdülaziz Hatif, “Semîn el-Halebî”, *DİA*, XXXVI, 493; Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, nşr. Mektebetu'l-vehbiyye, Kahire tsz. II, 321.

tine kadar olan kısmı ‘Ubeyd b. Mansûr b. Turayhim eş-Şamrânî tarafından 1432 yılında; el-Bakara Sûresi’nin 180. ayetinden 187. ayetine kadar olan kısmı Ömer b. Mübeyrik b. Huzeyfe el-Hüseynî tarafından 1431 yılında; el-Bakara Sûresi’nin 188. ayetinden 203. ayetine kadar olan bölümü Abdurrahman Selman b. Ahmed es-Said tarafından 1433 yılında; el-Bakara Sûresi’nin 204. ayetinden 227. ayetine kadar olan bölümü Abdulhalık b. Hasan b. Abdurrahman ez-Zümeylî tarafından 1433 yılında İslâm Üniversitesi, Kur’ân-ı Kerîm ve İslâm Araştırmaları Fakültesinde yüksek lisans tezleri olarak tahkik edilmiştir.

Yapılan tahkiklere bakıldığında araştırmacıların tez konusu olarak az sayıda ayetleri tahkik etmeleri ve hatta bir araştırmacının yüksek lisans tezi olarak *el-Kavlü ’l-vecîz*’den yalnızca yedi ayeti tahkik etmesi, eserin ihtiva ettiği bilgilerin genişliğini göstermesi açısından önemlidir.

2.5.1.5. el-Ecvibe ‘alâ suâli Ebî Hayyân

el-Halebî’nin bu eseri, tespitimize göre henüz el yazması halinde Süleymaniye Kütüphanesi’nde (Esad Efendi, nr., 3673/18) bulunmaktadır.¹³⁵

2.5.1.6. el-Mu’arrab

el-Halebî’nin bu eseri kaynaklarda sadece isim olarak zikredilmekte, içeriği hakkında bilgi verilmemektedir.¹³⁶ Eserin bir nüshasının İstanbul Damatzâde Kütüphanesi’nde 310 numara ile kayıtlı olduğu belirtilmektedir.¹³⁷

2.5.2. Günümüze Ulaşamayan Eserleri

el-Halebî’nin günümüze ulaşamayan on adet eseri tespit edilmiştir. Bu eserlerden bazıları çeşitli kaynaklarda ismen zikredilmiş, bazıları ise, kaynaklarda ismen dahi zikredilmemesine rağmen, el-Halebî’nin kaleme aldığı diğer eserlerinde yaptığı atıflardan tespit edilmiştir.

2.5.2.1. Tefsîru’l-Kur’ân

el-Halebî’nin hayatını ele alan tabakat kitaplarının hemen hemen hepsinde, el-Halebî’nin oldukça hacimli bir tefsir kitabı kaleme aldığı ifade edilmiştir. İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) “değerli bir tefsir telif etti”;¹³⁸ el-Makrîzî (ö. 845/1442) “*Tefsîru’l-Kur’ân*’ı telif etti ve onda o kadar geniş açıklamalarda bulundu ki 20 büyük cilde ulaştı”;¹³⁹ İbn Kâdi Şühbe (ö. 851/1448); “(Telif ettiği eserlerden biri de) *Tefsîru’l-Kur’ân*’dır. Hacimli bir eserdir ancak ondan geriye az sayıda varak kal-

135 Hatif, *ag. mad.*, XXXVI, 493.

136 es-Suyûtî, *el-Buğye*, II, 377;

137 el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, I, 19.

138 İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-nihâye*, I, 152.

139 el-Makrîzî, *es-Sulûk*, IV, 224.

mıştır”;¹⁴⁰ İbn Hacer (ö. 852/1449); “*Onun eserlerinden biri de 20 ciltten oluşan Tefsîru'l-Kur'ân'dır. Bu eseri ben müellifin kendi hattıyla yazılmış bir nüshasını gördüm*”¹⁴¹ ve ed-Dâvûdî (ö. 945/1539); “*Telif ettiği güzel eserlerden biri de oldukça hacimli olan Tefsîru'l-Kur'ân'dır. Ancak ondan geriye az sayıda varak kalmıştır*”¹⁴² sözleriyle el-Halebî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân*'ına atıfta bulunurlar. Diğer tabakat kitapları da el-Halebî'nin eserlerini sayarken onun bu eserinden söz ederler.¹⁴³

el-Halebî'nin kendisinin de tezimizin ana konusu olan *ed-Durru'l-masûn* adlı tefsirinde bu esere atıflarda bulunduğunu görmek mümkündür. O özellikle fi-lolojik konular dışındaki tefsir ilminin konuları ile alakalı meseleleri *ed-Durru'l-masûn*'da anlatmak yerine onları *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserine havale etmektedir. Örneğin o, el-Mâide Sûresi'nin 106. ayetini i'râb etmeden önce söz konusu ayetin hüküm, i'râb ve tefsir açısından Kur'ân'ın en müşkil ayetlerinden biri olduğunu söyledikten sonra Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), el-Vâhidî (ö. 468/1076), İbn 'Atiyye (ö. 541/1147) ve es-Sahâvî (ö. 643/1245)'den ayetin müşkil derecesinin yüksekliğine işaret eden sözler nakleder ve şöyle devam eder: “Ayetin i'râbı, kelimelerinin iştikâkı ve tasrifî ile kıraatı ve bu konular ile ilgili diğer mevzularını açıklama konusunda Allah'tan yardım diliyorum. Ayetin bu ilimler dışında kalan mevzularını ise, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîz* adlı eserimde, güzel bir şekilde açıklama konusunda Allah'tan yardım diliyorum.”¹⁴⁴

ed-Durru'l-masûn'da el-Halebî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân*'ına yoğun bir şekilde atıflar yaptığını görmek mümkündür. O, yukarıda bu eserden *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz* diye söz ederken bazen de onu *et-Tefsîru'l-kebir* olarak andığı görülmektedir.¹⁴⁵

Kaynakların övgüyle söz ettikleri ve el-Halebî'nin *ed-Durru'l-masûn*'unda sıklıkla atıflarda bulunduğu bu değerli eserden maalesef günümüze kadar bir haber alınamamıştır.

2.5.2.2. Şerhu't-Teshîl

İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in *Teshîlu'l-fevâid* adlı eserinin şerhidir.¹⁴⁶ el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*'da geniş açıklama isteyen nahiv ile ilgili konuları genellikle

140 İbn Kâdi Şuhbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, III, 18.

141 İbn Hacer, *ed-Durru'l-kamine*, I, 402-403.

142 ed-Davûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 102.

143 es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 536-537; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I, 211; es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 403; ez-Ziriklî, *el-A'lam*, I, 274.

144 el-Halebî, *age.*, IV, 454.

145 el-Halebî, *age.*, IV, 327, 426, 450, 599.

146 el-Makrîzî, *age.*, IV, 224; İbn Hacer, *age.*, I, 403; es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 402; İbnu'l-'Îmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, VIII, 307; İsmail Paşa el-Bâbânî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 111. Kehhâle, *age.*, II, 211; el-Halebî, *age.*, IV, 18.

Şerhu't-Teshîl isimli eserine havale etmekte ve eş-Şerhu'l-kebir li't-Teshîl;¹⁴⁷ Şerhu't-Teshîl¹⁴⁸ ve İdâhu's-Sebil ilâ Şerhi't-Teshîl gibi isimlerle eserden söz etmektedir.¹⁴⁹

2.5.2.3. Şerhu't-tasrîf

el-Halebî'nin bu eseri, kaynaklarda zikredilmemekte diğer eserlerinde yaptığı atıflardan bu eserin varlığından haberdar olunmaktadır. Örneğin o, el- 'İkdu'n-nadîd adlı eserinde الْمِرْأَةُ kelimesinin tasrifi için şöyle diyerek bu esere atıfta bulunmaktadır:

وتصريفها صعبٌ لا يَلِيْقُ ذِكْرُهُ هُنَا، وَ قَدْ حَقَّقْتُ هَذِهِ الْقَوَاعِدَ فِي شَرْحِ التَّصْرِيفِ

“(Bu kelimenin) tasrifi zordur. Onu burada zikretmek uygun değildir. Bu konuyla ilgili kaideleri Şerhu't-tasrîf isimli eserde tam olarak ortaya koydum.”¹⁵⁰

2.5.2.4. Şerhu Kasîdeti Ka'b b. Züheyr

Müellif, 'Umdetu'l-huffâz adlı eserinde نون kelimesini açıklarken el-Ma'arî'ye (ö. 449/1058) ait bir beyitten sonra yaptığı; وفي هذا البيت توريةٌ حسنةٌ كبيرةٌ أوردتها في شرح قصيدة كعب بن زهير *“Bu beyitte güzel, büyük bir tevriye vardır. Onu Şerhu Kasîdeti Ka'b b. Züheyr'de zikrettim”*¹⁵¹ şeklindeki açıklamasında Ka'b b. Züheyr'in (ö. 24/645 [?])kasidesine bir şerh yazdığını öğreniyor, ancak bu şerh hakkında daha fazla bilgi elde edemiyoruz.

2.5.2.5. Şerhu Kasîdeti Nâbiğatu'z-Zübyânî

el-Halebî'nin 'Umdetu'l-huffâz adlı eserinde احد kelimesini açıklarken en-Nâbîga ez-Zübyânî (ö. 604 [?])'ye ait bir beyte yer verdikten sonra beyitte istisnâ-i munkatı' olduğunu ifade eder ve *“وَحَقَّقْتُ فِي شَرْحِ هَذِهِ الْقَصِيدَةِ (Bu Konuyu) bu kasidenin şerhi olan eserde iyice ortaya koydum”* sözleriyle en-Nâbîga'nın kasidesine yazdığı şerhe işaret eder.¹⁵² el-Halebî, yine 'Umdetu'l-huffâz'ında bu şerhin müstakil bir eser olduğunu علو kelimesini açıklarken şu sözlerle ifade etmektedir: *“وَقَدْ حَقَّقْنَا هَذَا فِي شَرْحِ هَذِهِ الْقَصِيدَةِ الْمَذْكُورَةِ فِي مَصْنُوفٍ مُفْرَدٍ كَثِيرِ الْفَوَائِدِ (Bu konuyu) müstakil bir eser olan ve çok faydaları bulunan mezkûr kasidenin şerhinde iyice ortaya koyduk.”*¹⁵³

147 el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, IV, 18, 21.

148 el-Halebî, *age.*, II, 271; III, 243, 507; IV, 18, 28, 208, 212.

149 el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 8, 142; a.mlf., 'Umdetu'l-huffâz, III, 45.

150 el-Halebî, *el- 'İkdu'n-nadîd*, II, 270.

151 el-Halebî, 'Umdetu'l-huffâz, I, 8; IV, 237; a.mlf., *el- 'İkdu'n-nadîd*, I, 96.

152 el-Halebî, 'Umdetu'l-huffâz, I, 69.

153 el-Halebî, *age.*, I, 8; III, 117-118; a.mlf., *el- 'İkdu'n-nadîd*, I, 96.

2.5.2.6. el-Beyân li Luġâti'l-Kur'ân

el-Halebî, *el-İkdu'n-nadîd* adlı eserinde الدَّيْنُ kelimesinin lügat anlamını açıklarken şu ifadesiyle bu eserine atıfta bulunur: *والدَّيْنُ لَغَةٌ لَهُ مَعَانٍ كَثِيرَةٌ ذَكَرْتُهَا فِي "Din kelimesi, lüğatte birçok anlama gelmektedir. Bu anlamları, el-Bahri'z-zâhir, ed-Durru'l-masûn ve el-Beyân li'l-luġâti'l-Kur'ân adlı eserlerde zikrettim."*¹⁵⁴ Aynı eserde الرَّيْبَةُ kelimesini açıklarken bu eserden kısaca *Luġâtu'l-Kur'ân* diyerek şöyle söz eder: *والرَّيْبَةُ: الشُّكُّ، وَهُوَ قَلْقُ النَّفْسِ وَاضْطِرَابُهَا، وَلِذَاكَ قَابِلَةٌ بِالطَّمَأْنِينَةِ، وَمِنْهُ الْحَدِيثُ: دَغَّ مَا يَرِيكَ إِلَى مَا لَا يَرِيكَ. وَقَدْ حَقَّقْتُ ذَلِكَ فِي لُغَاتِ الْقُرْآنِ.*¹⁵⁵ *er-Ribe kelimesi, şüphede demektir. O, nefsin endişesi ve huzursuzluğudur. Bu nedenle onun zıddı için "huzur" kelimesi kullanılmıştır. "Şüpheliyi bırak, şüphede vermeyene bak" hadisi de bu kabildendir. Bu meseleyi, Luġâtu'l-Kur'ân adlı eserde iyice ortaya koydum."*¹⁵⁶ Bu ve benzeri atıflar sayesinde haberdar olunan eser hakkında başka bir bilgiye ulaşamadık.

2.5.2.7. el-Bahru'z-zâhir

Bundan önceki eseri ele alırken el-Halebî'nin *el-İkdu'n-nadîd* adlı eserinde *el-Bahru'z-zâhir*'e atıfta bulunduğunu gördük. Bu eserin ahkâmı'l-Kur'âna dair olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁷ *Umdetu'l-huffâz* adlı eserinde de, Kur'ân'da Arapça dışında kelimelerin bulunup bulunmadığı konusundaki iki farklı görüşe yer verdikten sonra şöyle diyerek *el-Kavlu'l-vecîz* ile birlikte bu esere atıfta bulunur: *وقَدْ بَيَّنَّا الْقَوْلَيْنِ وَدَلَّلْنَاهُمَا فِي غَيْرِ هَذَا الْمَوْضُوعِ مِنَ الْقَوْلِ الْوَجِيزِ وَ الْبَحْرِ الزَّاحِرِ. "Her iki görüşü, delilleriyle birlikte el-Kavlu'l-vecîz ve el-Bahru'z-zâhir adlı eserlerde açıkladık."*¹⁵⁸

2.5.2.8. ed-Durru'n-Nazîm

Bu eserin de ahkâmı'l-Kur'ân'a dair olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁹ el-Halebî, *Umdetu'l-huffâz*'ında ona atıflarda bulunmaktadır. Söz konusu eserinde *العُرْضَةُ* kelimesinin anlamı ile farklı görüşleri zikrettikten sonra bu esere *el-Kavlu'l-vecîz* adlı eseriyle birlikte şöyle atıfta bulunmaktadır: *وقَدْ اتَّفَقْنَا هَذِهِ الْمَسْأَلَةَ وَأَوْسَعْنَا "el-Kavlu'l-vecîz ve ed-Durru'n-nazîm adlı eserlerde bu meseleyi hüküm, i'râb ve tefsir açısından geniş bir şekilde ele alıp açıkladık."*¹⁶⁰

154 Abdullah b. Ğazay el-Barrâk, *el-İkdu'n-nadîd fî Şerhi'l-kasîd (Dirâse ve tahkik mi evveli bâbi'l-vaḳf 'alâ evâhiri'l-kelim ilâ nihâyeti bâbi yââti'z-zevâid)*, Yüksek Lisans Tezi, Câmî'ati Ümmi'l-Kurâ Külliyyetu'd-da'veti ve usûli'd-dîn, Mekke 1423, s. 223.

155 el-Halebî, *el-İkdu'n-nadîd*, II, 171-172.

156 el-Halebî, *el-İkdu'n-nadîd*, II, 171-172.

157 el-Barrâk, *age.*, s. 44.

158 el-Halebî, *Umdetu'l-huffâz*, III, 46.

159 el-Barrâk, *age.*, s. 45.

160 el-Halebî, *Umdetu'l-huffâz*, III, 53.

Yukarıda sayılanlar dışında, *Kitâbu'n-nahvi ve'l-i'râb*¹⁶¹ ile *el-Kitâb fi'l-Âyâtî'l-Mütesâbihât*¹⁶² adında iki eser daha el-Halebî'ye nisbet edilmektedir. Ancak bu iki eser de henüz bulunamamıştır.

Müellifimizin telif ettiği eslere bakıldığında onun genellikle filolojik eserler telif ettiği ve eserlerinin özellikle Kur'ân'ın filolojik yönünü ele aldığı görülmektedir. Ancak, eserlerinin birçoğunun, ne yazık ki, günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

2.6. İtikadı ve Fıkî Mezhebi

Tespit edilebildiği kadarıyla, el-Halebî'nin hayatını ele alan tarihçilerin hiç biri onun itikâdından söz etmemiştir. Ancak eserlerinde yaptığı açıklamalara bakarak itikâdı hakkında bir kanaate varmak mümkündür. Örneğin o, *ed-Durru'l-masûn*'un henüz ilk sayfalarında bismelenin i'râbını yaparken اسم kelimesinin iştikakı üzerinde durmuş, Basralıların, ismin, müsemâyı yükseltip izhâr ettiği gerekçesiyle bu kelimenin yükselme anlamına gelen السَّمُو kelimesinden türediğini savunduklarını ifade etmiştir. Daha sonra Kûfelilerin görüşüne geçmiş ve onların, ismin, müsemmanın bir alameti olduğu gerekçesiyle isim kelimesinin alamet anlamına gelen الوَسْم kelimesinden türediğini savunduklarını ifade etmiştir. Müellifimiz daha sonra, "Peki bu tartışmanın bir anlamı var mıdır?" diye sormuş ve şöyle devam etmiştir:

"Evet bu tartışmanın bir anlamı vardır. O da şudur: Kelimenin العُلُو 'den türediğini savunanlar şöyle derler: Allah, yaratılanlar yaratılmadan önce, yaratıldıktan ve fenaya erdikten sonra, her zaman mevsûftür. Mahlukat Allah'ın isimlerinde ve sıfatlarında bir etkide bulunmamıştır. Bu görüş, Ehl-i Sünnet'in görüşüdür. Kelimenin الوَسْم 'den müştâk olduğunu savunanlar ise, şöyle derler: Allah ezelde isim ve sıfatlı idi. Yaratılanlar, (Allah tarafından) yaratıldıktan sonra, ona isim ve sıfatlar kılmışlardır. Bu görüş, Mu'tezile'nin görüşüdür. Onların bu görüşü, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia etmelerinden bile daha kötü bir görüştür."¹⁶³

Bu örnekte müellifimizin hem Allah'ın isim ve sıfatları hem de halku'l-Kur'ân konusunda Mu'tezilenin görüşüne karşı çıkıp Ehl-i sünnetin görüşünü savunduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bir başka örneğe bakalım:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ

"Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde yaydığı canlıları yaratması, O'nun varlığının delillerindedir. O, dilediği zaman, onları bir araya getirmeye de gücü yetendir."¹⁶⁴

161 Hatif, *ag. mad.*, XXXVI, 493.

162 el-Halebî, *'Umdetu'l-huffaz fi tefsii'l-esrefi'l-elfaz*, thk. Mahmut Muhammed es-Seyyid ed-Dağım, Daru's-Seyyid li'n-neşr, İstanbul 1407/1987, s. 7: el-Halebî, *el-'İkdu'n-nadid*, I, 97; el-Barrâk, *age.*, s. 46.

163 el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, I, 19-20.

164 eş-Şûrâ, (42), 29.

Müellifimiz yukarıdaki ayeti i'râb ederken, إِذَا يَشَاءُ cümlesinde geçen إِذَا zarfını mansûb yapan kelimenin قَدِيرٌ kelimesi değil, جَمْعُهُمْ kelimesi olduğunu söyledikten sonra el-'Ukberî'nin (ö. 616/1219) şöyle dediğini nakleder: "Bunun nedeni, zarfın قَدِيرٌ kelimesi ile mansûb olması durumunda anlamın şöyle olmasıdır: وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ قَدِيرٌ إِذَا يَشَاءُ "O, dilediğinde onları toplamaya kadirdir." Bu durumda kudret meşiete ta'alluk eder ki bu muhaldir."¹⁶⁵

el-'Ukberî'nin bu sözleri üzerine müellifimiz şu değerlendirmede bulunur: "Ehl-i Sünnet mezhebine göre bu nasıl muhal olur ki? Eğer o Mu'tezile mezhebini benimseyen kişiler gibi; "kudret, Allah'ın dilemediği şeylere ta'alluk eder" derse sözü doğrudur. Ancak bu görüş değersizdir, ona inanmak caiz değildir."¹⁶⁶

el-Halebî'nin Ehl-i Sünnet mezhebini savunması ve Mu'tezile mezhebine şiddetli bir şekilde karşı çıkması, diğer eserlerinde de görülmektedir. Örneğin o 'Umdetu'l-huffâz adlı eserinde, حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ "Allah onların kalplerini mühürlemiştir."¹⁶⁷ ayetini ele alırken, Allah'ın şerri ve küfrü yaratmadığı şeklindeki Mu'tezile görüşüne değinerek şu açıklamalarda bulunur: "Bu ayet, Kur'an ayetlerinin en büyüklerinden ve Allah'ın hayır/şer, fayda/zarar, iman/küfür her ne varsa her şeyin yaratıcısı olduğuna en çok delalet eden ayetlerdendir. Bu ayet, Mu'tezile mezhebini benimseyenleri zor durumda bırakınca onlar ayeti tevil etme yoluna gitmişlerdir ki bu teviller zayıf tevillerdir. Mesela onlardan el-Cubbâi (ö. 303/915-916) ayeti şöyle tevil eder: "Allah'ın onların kalbini mühürlemesinden kasıt, meleklerin onları bu işaret ile küfürde olduklarını bilip onlara istiğfarda bulunmamalarıdır." Bu değersiz bir tevidir. Çünkü ayette zikredilen mühürlemeden maksat ya ma'kûl (soyut) bir şeydir ki bu durumda melekler kafirlerin çirkin inançlarına muttali olmaktan mustağnidir. Ya da mahsûs (somut) bir şeydir ki böyle olsaydı, ehl-i şeriat onu idrâk ederdi."¹⁶⁸

Aynı eserde müellifimizin rü'yetullah konusunda da Ehl-i Sünnet düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Zira o; كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ "Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır"¹⁶⁹ ayetini ele alırken onu şöyle açıklar: "Yani onlar Allah'a bakmaktan men olunacaklar. Bu ayet, cennet ehlinin ahirette Allah'ı göreceklerinin delili olarak gösterilmiştir. Ehl-i Sünnetin tercih ettiği görüş budur."¹⁷⁰

Müellifimiz, Mu'tezile mezhebine mensup olan ez-Zemahşerî (ö.538/1144)'nin itikadî mezhebini desteklemek için yaptığı ayet i'râblarına da dikkat çeker. Örneğin,

165 el-Halebî, *age.*, IX, 553-554.

166 el-Halebî, *age.*, IX, 554.

167 el-Bakara, (2), 7.

168 el-Halebî, 'Umdetu'l-huffâz, I, 490.

169 el-Mutaffifîn, (83), 15.

170 el-Halebî, *age.*, I, 374.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ
مِثْلَهُ يَأْخُذُوهُ

“Derken, onların ardından yerlerine Kitab’a (Tevrat’a) varis olan (kötü) bir nesil geldi. Şu geçici dünyanın değersiz malını alır ve “(nasıl olsa) biz bağışlanacağız” derlerdi. Kendilerine benzeri bir mal gelse onu da alırlar.”¹⁷¹ ayetinde altı çizerek belirttiğimiz şart cümlesinin i‘râbında iki i‘râb veçhi olduğunu söyler. Birinci veçhe göre, ki müellifimize göre açıkça anlaşılan budur, cümle istinâfiye olup i‘râbda mahalli yoktur. İkinci veçhe göre ise, vav (و) hâl için olup sonrası hâl olarak mansûbdur. Müellifimiz bu iki veçhe yer verdikten sonra ez-Zemahşerî'nin ikinci veçhi tercih ederek şöyle dediğini nakleder: “ Vav (و) hâl için olup ayetin anlamı şöyledir: “ Onlar tövbe etmeyip fiilleri konusunda ısrarcı olmaları ile birlikte affolunmayı umuyorlar. Ancak tövbe edilmeden günahların affedilmesi sahih değildir. Fiilinde ısrarcı olan kişiye af yoktur.”

ez-Zemahşerî'nin yukarıdaki sözleri üzerine müellifimiz şöyle bir açıklama yapar: “O, Mu‘tezilenin görüşü olan “Affolunmanın şartı tövbe etmektir” şeklindeki görüş nedeniyle vav (و)’ın hâl için olduğunu söyledi. Ehl-i Sünnete göre ise, tövbe etmeden de affolunmak caizdir. Çünkü fail (Allah) dilediği şeyi yapar.”¹⁷²

Yeri geldikçe Mu‘tezile mezhebine eleştiriler yönelten el-Halebî, bu mezhebin çıkarına hizmet eden ve sahih olmayan kıraatlerin varlığına da işaret eder. Örneğin en-Nâs Sûresi’ni i‘râb ederken مَا خَلَقَ مِنْ شَرٍّ مِنْ شَرٍّ cümlesinin أَعُوذُ fiiline bağlı olduğunu, cumhurun شَرٍّ kelimesini ما’ya izâfe ettiğini ancak bir kıraatte tenvinle okunduğunu ifade ettikten sonra İbn ‘Atiyye’nin bu kıraat üzerine söylediği şu sözlerini nakleder: “Allah’ın şerri yaratmadığı düşüncesinde olan ‘Amr b. ‘Ubeyd (ö. 144) ve Mu‘tezile mezhebine mensup bazıları, مَا خَلَقَ ibaresindeki ما’nın nefiy için olduğunu söyleyerek شَرٍّ kelimesini tenvinle okumuşlardır. Bu kıraat, batıl bir mezhebe dayalı merdud bir kıraattir.”¹⁷³

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan el-Halebî’nin Ehl-i Sünnet itikadına sahip olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Onun fikhî mezhebine gelince; hayatından söz eden kaynaklar, onun Şafî mezhebine mensup olduğunu ittifak ile zikretmişlerdir.¹⁷⁴

171 el-A‘râf, (7), 169.

172 el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, V, 504-505

173 el-Halebî, *age.*, XI, 158. Benzer durumlar için bkz. : I, 233; V, 478.

174 el-Makrîzî, *age.*, IV, 224; İsmail Paşa el-Bâbânî, *age.*, I, 111; İbn Tağrıberdî, *age.*, X, 321; ed-Dâvûdî, *age.*, I, 101; İbnu'l-İmâd, *age.*, VIII, 307

Sonuç

Hicrî VIII. asırda Mısır'da yaşayan el-Halebî, çeşitli ilim dallarında dönemin önde gelen âlimlerinin rahle-i tedrisatından geçmiş, nahiv, sarf, lügat ve belagat gibi dil ilimlerinde adından söz ettirmiştir. Söz konusu ilimlerdeki ününün yanında fakihlik mertebesine de ulaşmış, tefsir ve kıraat ilimlerinde de söz sahibi olmuştur.

el-Halebî farklı ilim dallarında çeşitli eserler kaleme alarak geride önemli bir ilmî servet bırakmıştır. *ed-Durru'l-masûn* adlı eseriyle ayetleri filolojik açıdan tahlil eden el-Halebî, bu eserinde sarf, nahiv, lügat, kırâât ve belagat ilmini bir araya getirmiştir. *'Umdetu'l-huffâz* adlı dört cilt olarak basılan eserinde Kur'ân'ın garib kelimelerini geniş bir şekilde açıklamıştır. *el-'İkdu'n-nadîd* isimli eseri ise kırââtler ile ilgilidir. Müellifimizin *el-Kavlu'l-vecîz* isimli eseri fıkıh ilmi ilgili olup ahkâm ayetlerinin tefsirini konu edinmektedir. Çok sayıda eser telif eden el-Halebî'nin eserlerinden bazıları ise ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır.

Kaynakça

el-Âlûsî, Renâ Hâdî Sâlih, “İlelu't-ta'bîri'l-Kur'ânî 'inde's-Semîn el-Halebî fî Kitâbihi ed-Durri'l-masûn”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bağdat, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye Külliyyetu'l-âdâb, 1428/2007.

Arslan, Şükrü, “es-Semîn el-Halebî ve Ğarîbu'l-Kur'ân'ındaki Metodu-I”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 11, 1993.

el-Avvâcî, Muhammed, *er-Resâilu'l-letî temmet münâkaşatühâ bi Külliyyeti'd-Dav'eti ve Usûli'd-Dîn ilâ nihâyeti'l-'Âmi'd-Dirâsî 1430, 1431 (Hicrî)*, <http://vb.tafsir.net>, tafsir22765, #.VrubMRiLTDe, (10.02.2016)

el-Barrâk, Abdullah b. Ğazây, *el-'İkdu'n-nadîd fî Şerhi'l-kasîd (Dirâse ve tahkik min evveli bâbi'l-vakf 'alâ evâhiri'l-kelim ilâ nihâyeti bâbi yââti'z-zevâid)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, Câmi'ati Ummi'l-Kurâ Külliyyetu'd-da'veti ve usûli'd-dîn, 1423.

el-Cebbûr, Kâmil Selmân, *Mu'cemu'l-udebâ mine'l-'asri'l-câhilî hattâ sene-ti 2002*, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1424/2003.

Cerrahoğlu, İsmail, “Ğarîbu'l-Kur'ân”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996.

ed-Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, thk. Komisyon, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, I-II, 1403/1983.

el-Halebî, Semîn, *'Umdetu'l-huffâz fî tefsiri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, I-IV, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1417/1996.

_____, *'Umdetu'l-huffâz fî tefsiri'l-esrefi'l-elfâz*, thk. Mahmut Muhammed es-Seyyid ed-Dağim, İstanbul, Daru's-Seyyid li'n-neşr, 1407/1987.

_____, *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, I-XI, Şam, Dâru'l-kalem, 1432/2011.

_____, *el-'ikdu'n-nadîd fî şerhi'l-kasîd (min evveli'l-kitâb ilâ evveli bâbi'l-fethi ve'l-imâle)*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, I-II, Cidde, Dâru nûri'l-mektebât, 1422/2001.

el-Hatîb, Muhammed Abdulfettâh, *Beyne's-sinâ'ati'n-nahviyye ve'l-ma'nâ 'inde's-Semîn el-Halebî fî kitâbihi ed-Durri'l-masûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, Kahire, Dâru'l-basâir, 2011.

Hatîf, Abdülaziz, “Semîn el-Halebî”, *DİA*, XXXVI, İstanbul. 2009.

el-Hüseynî, Muhammed b. Ali b. Hasan b. Hamza, *Zuyûlu'l-'iber fî haberi men ğabar*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Za'lûl, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1405/1985.

İbn Esîr, Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn, *en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, nşr. el-Mektebetu'l-'ilmiyye, I-XV, Beyrut, 1399/1979.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî, *ed-Dureru'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdulmu'id Dân, I-VI, Hindistan, Meclisu Dâireti'l-ma'ârifî'l-'us-mâniyye, 1392/1972.

İbn Kâdi Şühbe, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Tabakâtu's-şâfi'yye*, thk. el-Hâfız Abdülâlîm Hân, Beyrut, 'Âlemu'l-kutub, 1407.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, I-XIV, Beyrut, Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1408/1988.

İbn Manzûr, Cemâluddîn, *Lisânu'l-'Arab*, nşr. Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut, 1414.

İbn Tağrıberdî, Ebu'l-mehâsin Cemaluddîn Yusuf, *en-Nucûmu'z-zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kahire*, nşr. Vizâretu's-sakâfe ve'l-İrşâdi'l-kavmî, I-XVI, Mısır, Dâru'l-kutub, tsz.

İbnu'l-'Îmâd, Ahmed b. Muhammed el-'Akrî, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâût, Beyrut-Şâm, Dâru İbn'i-Kesîr, 1406/1986.

İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed, *Ğayetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser, I-III, Mektebetu İbn Teymiye, tsz.

İsmail Paşa, İsmâîl b. Muhammed Emin b. Mîr Selîm el-Bâbânî, *Hediyyetu'l-'ârifîn esmâu'l-müellifîn âsâru'l-musannifîn*, I-II, İstanbul, 1951.

el-İsnevî, Abdurrahîm b. el-Hasen, *Tabakâtu's-Şâfi'yye*, thk. Abdullah el-Cebbûrî, Bağdat, Dîvânu'l-evkâf, 1391.

Kâtib Çelebî, Mustafâ b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-fünûn*, nşr. Mektebetu'l-müsennâ, Bağdat, 1941.

Kafes, Mahmut, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *DİA*, İstanbul, 1994.

_____, "Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-muhît İsimli Tefsirindeki Metodu", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1994.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-muellifîn*, I-XIII, Beyrut, Mektebetu'l-müsennâ-Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, tsz.

Koçkuzu, Ali Osman, "Aynî, Bedreddin", *DİA*, İstanbul, 1991.

el-Makkarî, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüs er-ratîb*, thk. İhsân Abbâs, I-V, Beyrut, Dâru sâdır, 1997.

el-Makrîzî, Ahmed b. Ali, *es-Sulûk li-Ma'rifeti'd-duveli ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ, I-VIII, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1418/1997.

el-Müzeynî, Emîn b. "Âiş b. Sa'd, el-Kavlu'l-vecîz fi ahkâmi'l-kitâbi'l-'azîz li's-Semîn el-Halebî min bidâyeti kelâmihî 'alâ Sûreti Tâhîlâ nihâyeti kelâmihî

‘ale’l-âyeti 14 min Sûreti nefsihâ”, *Mecelletü’l-Tibyân li’d-dirâseti’l-Kur’âniyye*, c. 17.

es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah, *A’yânu’l-‘asr ve a’vânu’n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd., tkd. Mâzin Abdulkadir el-Mübârek, I-V, Beyrut/Dımaşk, Dâru’l-fikri’l-mu‘âsır/Dâru’l-fikr, 1418/1998.

es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman, *Vecîzu’l-keîâm fî zeyli ‘alâ düveli’l-İslâm*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf-‘İsâm Fâris el-Harastânî-Ahmed el-Hutaymî, I-IV, Beyrut, Müessesetu’r-risâle, tsz.

es-Subkî, Abdülvehhâb b. Alî, *Mu‘cemu’ş-şuyûh*, thk. Beşşâr ‘Avvâd vd., Dâru’l-ğarbi’l-İslami, 2004.

es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâluddîn, *Buğyetu’l-vu‘ât fî tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, I-II, Lübnan, el-Mektebetü’l-‘asriyye, tsz.

_____, *Târihu’l-hulefâ*, thk. Hamdi Demirdaş, Mekke, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1425/2004.

_____, *Husnu’l-muhâdara fî târihi Mısır ve’l-Kahire*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, I-II, Mısır, Dâru ihyâi’l-kutubi’l-‘Arabiyye, 1387/1967.

Sümertaş, Burhan, “Kavram Çalışmalarına Katkıları Açısından Belli Başlı Kur’ân Sözlükleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 36, 2012.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru’t-tâli‘ bi mehâsini men ba‘de’l-kar-ni’t-tâsi‘*, nşr. Dâru’l-ma‘rife, I-II, Beyrut, tsz.

et-Tilimsânî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yahya, *Ezhâru’r-riyâd fî ah-bâri’l-Kâdi ‘İyâz*, thk. Mustafa es-Sakâ vd., I-V, Kahire, Matbaatü lecneti’t-telif ve’t-tercemeti ve’n-neşr, 1358/1939.

‘Ulyân, Bessâm Rıdvân, “Menhecû’s-Semîn el-Halebî fî tevcîhi’l-kıraati fî tefsîrihi ed-Durru’l-masûn fî ‘ulûmi’l-Kitâbi’l-meknûn”, *Mecelletu’l-Câmi‘a-ti’l-İslâmiyyeti li’d-dirâsâti’l-İslâmiyye*, cilt 20, sayı 2, 2012.

Uzunoğlu, Vecihi, “el-Bahru’l-muhît’in Filolojik Açıdan İncelenmesi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

ez-Zebîdî, Ebu’l-feyz Muhammed Murtazâ, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, Dâru’l-Hidâye, tsz.

ez-Zehbî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *et-Tefsir ve’l-müfessirun*, nşr. Mektebetü vehbiyye, I-III, Kahire, tsz.

Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed, *el-A‘lâm*, Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, 2002.